

ПОСТАТІ

УДК 82-940.Бочковський:94(437:=1612):323.1(477)
DOI: 10.33402/nd.2019-7-178-216

Іван ПАТЕР

*доктор історичних наук, професор
головний науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>
e-mail: I.Pater@nas.gov.ua*

ОЛЬГЕРД БОЧКОВСЬКИЙ: СТАВЛЕННЯ ЧЕХІВ І ТОМАША ГАРРІГА МАСАРИКА ДО УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ

Проаналізовано праці Ольгерда Іполита Бочковського про будителів чеського національного відродження: Франтішека Палацького (František Palacký), Франтішека Ладислава Рігера (František Ladislav Rieger), Яна Коубека (Jan Koubek), Карела Гавлічека-Боровського (Karel Havlíček Borovský), які хоч і були палкими слов'янофілами та в певних діяннях щирими русофілами, але при тому реально й правильно оцінювали українську справу, вперше вивели українське питання на міжнародний форум, виступили на захист української мови й прав українців у 1849 р. в австрійському післяреволюційному парламенті проти польських і російських фальсифікацій, боронили самостійність українського народу серед слов'ян, виступали проти російських зазіхань на українські землі Галичини, Буковини та Закарпаття, антиукраїнської політики царизму, відстоювали провідну роль України щодо остаточного вирішення справи міжслов'янських відносин.

Розкрито публіцистичну діяльність О. Бочковського в часописах різних європейських країн. Особливу увагу приділено висвітленню українського питання, становища галицько-буковинських українців, національному розвитку слов'янських народів.

Наголошено на ідейному впливі видатного чеського вченого і громадсько-політичного діяча Томаша Гарріга Масарика (Tomáš Garrigue Masaryk) щодо наукового спрямування Ольгерда Бочковського як соціолога й націолога. У працях О. Бочковського наголошено на трактуванні Т. Масариком перед війною українського питання, виходячи передусім із його реального змісту і життєвих сил українського руху. Акцентовано на абсолютному безсумнівному праві українців на самовизначення і політичну самостійність. Зазначено перевагу у ставленні Т. Масарика до українського питання суто політичних моментів. Констатовано, що О. Бочковський довів скорегованість життям і новішою історією застережень Т. Масарика проти самостійності України під час війни. Виокремлено тактику й методику чехословацької визвольної акції як вершину націотворчого мистецтва Т. Масарика, зразковий приклад для України в її дальших визвольних прямуваннях, запоруку майбутнього тріумфу українського самостійництва.

Ключові слова: Ольгерд Бочковський, Томаш Масарик, Україна, українське питання, українці, чехи, самостійність, державність.

У когорті українських дослідників національного питання у ХХ ст. визначна роль належить відомому соціологу, націологу, публіцисту і політичному діячеві Ольгерду Іполиту Бочковському¹. Він уперше теоретично обґрунтував націологію як науку про націю, увівши поняття «націологія», скрупульозно досліджував проблему поневолених і недержавних народів, передбачив створення Союзу європейських народів, ще на початку 1930-х років привернув увагу європейської громадськості до нехтування й обмеження демократії у СРСР і поширення у країні культу особи, гостро виступав проти Голодомору в Україні, працював у вищих українських школах у Чехословаччині, проводив велику й активну громадсько-політичну працю серед українських емігрантів у Європі та на Американському континенті.

¹ О. Бочковський (14.03.1885–9.11.1939) народився на станції Долинська Херсонської губернії (тепер – м. Долинська Кіровоградської обл.) у сім'ї службовця імператорської російської залізниці. Батько – Аполлон походив з українського спольщеного роду, мати – Анна (народжена Раєцька) – з литовського. Рідними для нього були литовська і польська мови, а багатомовність середовища, в якому він формувався, дало результат – у зрілому віці вчений знав близько 20 мов (Див.: Канєвська І. Ольгерд Іполит Бочковський – нарис біографії. *Бочковський О. І. Вибрані твори та документи*. Київ: Генеза, 2018. Т. I. С. 12–13).

Хоч Ольгерд народився і ріс у сім'ї, що належала до польської культури й католицької віри, він ніколи не показував ні своєї релігійності, ні атеїзму, відносячи це питання до сфери найінтимніших виявів людської душі. Будучи польсько-литовського походження, але вирісши в Україні, О. Бочковський не пішов ні до поляків, ні до литовців, а прийшовши до українства від чужої мови і культури, назавжди зв'язав свою долю, працю та любов з українським народом. Національна різноманітність краю, де народився О. Бочковський, як згодом відзначали його приятелі, дала початок пильному зацікавленню національною справою загалом, з чого пізніше з'явилася низка наукових праць про національне питання (Див.: Друг. Ольгерд Бочковський. *Свобода* (Джерсі Сіті). 1939. 11 грудня. Ч. 287).

Закінчивши земське реальне училище в Єлисаветграді (тепер – м. Кропивницький) на «відмінно», О. Бочковський у 1903–1905 рр. навчався в Лісовому інституті Санкт-Петербурга. Тут приєднався до соціал-демократичного руху, якому був відданий до кінця життя. Реакція царизму на революційні події 1905 р., які охопили й студентство, не дала продовжити навчання, оскільки його, за згадкою товариша Панаса Феденка, за виступи на студентських вічах переслідувала поліція (Див.: Феденко П. Ісаак Мазепа. Лондон, 1954. С. 134).

У Празі, куди він переїхав на початку 1906 р., у 1909 р. закінчив філософський факультет Карлового університету, на якому викладали визначні тогочасні професори Любор Нідерле (Lubor Niederle), Ярослав Бідлоо (Jaroslav Bidlo) й ін. Тут входить до української студентської громади, швидко і детально вивчив чеську мову. У спогадах його друга про цей період життя О. Бочковського зазначено: «Тут він переминою предмет своїх студій. Відходить від ботаніки та лісової інженерії і захоплюється найскладнішою наукою – наукою про закони суспільного життя людей – соціологією» (Див.: Друг. Ольгерд Бочковський. *Свобода* (Джерсі Сіті). 1939. 11 грудня. Ч. 287). У 1908–1939 рр. – співробітник низки чеських і українських часописів, що виходили в Чехословаччині. Член дипломатичної місії УНР у 1918–1920 рр., відповідальний секретар Української дипломатичної місії у 1922–1923 рр., активний пропагандист української справи й української революції. Викладач (1922–1924), доцент соціології Української господарської академії (УГА) у Подєбрадах, а з 1936 р. по 1939 р. – професор соціології Українського технічно-господарського інституту (УТГІ) у Празі. 1933 р. очолив «Протиголодовий комітет» у Празі, написав відомий «Одвертий лист» французькому прем'єр-міністрові Едуарду Ерріо (Édouard Herriot) з приводу того, що той заперечував існування Голодомору в 1932–1933 рр. в Україні. Помер і похований О. Бочковський у Празі.

Наукові надбання й діяльність О. Бочковського належно оцінили ще його сучасники – як українські, так і закордонні вчені: Іван Брик, Павло Дубрівний, Панас Феденко, Борис Мартос, Адольф Черни (Adolf Černý). У сучасній українській історичній літературі появилася чимало видань, присвячених науковій спадщині та громадсько-політичній діяльності вченого, зокрема публікації Степана Віднянського, Віталія Пономарьова, Володимира Потульницького, Олександри Гнатюк, Ірини Каневської, Івана Патера, Володимира Панченка, Івана Гатя, Катерини Шудрі тощо. Дуже добре, що у 2018 р. опубліковано «Вибрані твори та документи» О. Бочковського у 2-х томах, що, очевидно, спонукатиме дослідників до ґрунтовнішого вивчення творчої спадщини вченого. Надзвичайно приємно, що про нього знято змістовний документальний фільм, який дасть змогу ширшій аудиторії пізнати його як вченого і людину.

Історіографія вивчення великої громадсько-політичної, науково-педагогічної та публіцистичної діяльності визначного чехословацького державного і політичного діяча, вченого й гуманіста Томаша Гарріга Масарика² надзвичайно обширна. Тому

² Томаш Масарик (7.03.1850–14.09.1937) – перший президент Чехословаччини, один із найвпливовіших європейських політиків-демократів першої половини ХХ ст., погляди й діяльність якого впливали на формування нового політичного устрою в Центральній-Східній Європі після Першої світової війни. Народився в м. Годонин у Маровії (тепер – Чехії) у словацько-німецькій родині. 1865 р. вступив до німецької гімназії у м. Брно, а в 1869 р. продовжив навчання в Академічній гімназії Відня. Освіту здобув у Віденському і Лейпцизькому університетах. 1876 р. захистив докторську дисертацію, став доцентом, а згодом – професором філософського факультету Віденського університету. 1882–1914 рр. – професор Карлового університету у Празі. Допомігав українським студентам Львівського університету, які на знак протесту проти заборони австрійською владою заснувати український університет покинули навчання (т. зв. сецесія) і продовжили 1901–1902 рр. у Празі.

Т. Масарик брав активну участь у чеському національному русі, був послом до австрійського парламенту 1891–1893 рр. і 1907–1911 рр., у якому співпрацював із галицькими українськими діячами С. Дністрянським, О. Колесою, К. Трильовським, С. Петрушевичем та ін. 1902 р. виступив у парламенті на захист національно-культурних прав галицьких українців від москвофільства та польських утисків, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), підтримував дружні зв'язки з І. Франком, цікавився працями М. Драгоманова.

З вибухом Першої світової війни Т. Масарик перебував на еміграції, де створив й очолив чехословацьку самостійницьку акцію в таборі Антанти. 1917–1918 рр. перебував у Росії й Україні, на території яких формувався Чесько-Словацький легіон. Після утворення Української Народної Республіки (листопад 1917 р.) як голова Чехословацької Національної Ради налагодив офіційні відносини з українськими діячами: М. Грушевським, В. Винниченком, С. Петлюрою, О. Шульгіним, виступав на політичних мітингах, зборах, у пресі.

Влітку–восени 1918 р. Т. Масарик перебував у США, де заснував Середньоєвропейську демократичну спілку з представників пригноблених національностей Австро-Угорщини, до якої увійшли галицькі (М. Січинський, Л. Цегельський) й закарпатські українці (Г. Жаткович). Останніх переконав у необхідності приєднання до майбутньої Чехословацької держави на правах автономії, що підтвердила Паризька мирна конференція у 1919 р.

Після проголошення Чехословацької Республіки (ЧСР) 28 жовтня 1918 р. Т. Масарика обрано її першим президентом і згодом, у 1920, 1927 і 1934 рр., переобрано. Сприяв перетворенню ЧСР у розвинуту демократичну державу, що мало й позитивні наслідки для розвитку Закарпаття – «Підкарпатської Русі».

Як президент, Масарик підтримував діяльність українських емігрантів у країні. У Чехословаччині після невдачі національно-визвольних змагань знайшли по суті свій другий дім багато

виокремлю тільки сучасних українських вчених, які в публікаціях менше чи більше досліджували його діяльність: Степан Віднянський, Олексій Підлуцький, Віктор Киркевич, Іван Мельниченко, Антон Котенко, Олександр Кравчук, Роман Кривонос, Михайло Нагорняк, Андрій Панов, Руслан Постоловський, Василь Туряниця, Ірина Тюрменко, Василь Худанич, Юрій Бисага, Іван Гранчак, Микола Мушинка, Микола Вегеш та ін. Вважаю, що детальне вивчення зазначеної теми, її правильне розуміння дасть можливість, по-перше, чіткіше досягнути значення українського питання у міжнародному вимірі в одному з найвідповідальніших і найскладніших періодів в історії українського народу й України загалом, а по-друге, певною мірою заповнити деякі упущення у вивченні українсько-чехословацьких відносин на початку ХХ ст., особливо в часі національно-визвольних змагань, і сприятиме сучасним добросусідським українсько-чеським та словацьким стосункам.

Передусім вважаю за потрібне коротко проаналізувати праці О. Бочковського про каменярів чеського національного пробудження – «будителів»: Ф. Палацького, Ф. Л. Рігера, Я. Коубека, головно К. Гавлічека-Боровського, які з геніальною інтуїтивністю зрозуміли суть української справи, що тоді почала вимальовуватися на культурному фоні слов'янського ренесансу, а тому були рішучими й безкомпромісними визнавцями та захисниками української мови й народу, як щодо Москви, так і Польщі³.

Власне ці чеські «будителі» вивели вперше українське питання на міжнародний форум, виступивши на захист прав українського народу в 1849 р. в австрійському післяреволюційному парламенті. Серед них був великий чеський історик Франтішек Палацький (1798–1876) – безперечно, центральна й велична постать чеського національного ренесансу середини ХІХ ст., якого чехи називали «*otec narodu*» («батько народу»). Після 1848 р. він виступав за перебудову Австро-Угорщини на засадах союзної держави, лише у федерації зі всіма народами, що її заселяли. Власне у здійсненні цієї національної програми, на думку Ф. Палацького, – єдина політична рація існування Австро-угорської держави в новій добі.

«Вільність, рівність і братерство всіх живучих у державі ...», – так сформулював він 1848 р. цей постулат. У дусі цих засад гаряче захищав свою національну програму на історичному засіданні Віденського парламенту в 1848 р. і 1849 р., де йому довелося виступити на захист українського народу після нападу на українців поляків⁴.

Зазначу, тоді (1849) у дебатах над проектом Конституції Австрійської держави галицькі українці зажадали утворення зі східної, української, частини Галичини автономного краю, окремого від західної, польської. Всі поляки, виходячи із заборчої (загарбницької) ідеї про «польське державне право» на українські землі, спротивились цьому, добираючи при цьому таких аргументів, нібито галицькі русини – це тільки

українських інтелектуалів: Д. Дорошенко, Д. Антонович, С. Рудницький, О. Бочковський, С. Смаль-Стоцький, О. Олесь, С. Черкасенко, С. Русова, Є. Маланюк, В. Королів-Старий, С. Сірополко, М. Шаповал, Н. Королева, У. Самчук, О. Теліга, О. Ольжич та багато інших. Прага, по суті, до 1945 р. була найактивнішим центром української еміграції в Європі.

У грудні 1935 р. Т. Масарик після важкого інсульту передав президентську владу своєму соратникові та послідовникові Е. Бенешу й останні два роки життя перебував у своєму маєтку в Ланах поблизу Праги, де і помер.

³ Н. В. Чесько-український парадокс. *Тризуб* (Париж). 1927. Ч. 45. С. 5–6.

⁴ Бочковський О. І. Фр[антішек]Палацький – «*otec národa*». *Наша громада*. 1926. Ч. 5/6. С. 42.

мова чи обрядова відміна «неділимої» польської нації, подібно як згодом ще «*mutatis mutandis*» (змінивши те, що можна змінити) говорили російські «об'єдинителі», що українці – це відміна «русского народу». Українські послы під проводом Галицького митрополита Григорія Яхимовича протестували проти цього твердження, доводячи, що галицькі русини – частина окремого слов'янського народу з окремою мовою та історією, що під назвами «русини», «малороси» або українці 15-ма мільйонами душ заселяють Східну Галичину, Північну Буковину та Південну Росію аж по Дон⁵. «І сталося тоді, – писав згодом “Вістник СВУ” у зверненні до чеського народу, – що в цей спір двох слов'янських народів – поневоленого і пануючого – втрутився третій, осторонь стоячий та ідеєю свободи народів проїнятий слов'янин – чех»⁶.

Це сталося 28 лютого 1849 р. у конституційній комісії австрійського парламенту після виступу польського посла Флоріана Земялковського (Florian Ziemiałkowski), що дозволив собі зробити кілька безличних (безсоромних) натяків на штучне спричинення і підтримування українського національного руху. Зокрема, заперечував окремішність галицьких українців (русинів) від поляків, кажучи, нібито вигадав їх граф Франц Стадіон (Franz Stadion) як інтригу проти поляків⁷.

Ф. Палацький негайно й рішуче відповів на цей безпідставний наклеп поляків, говорячи: «Я був здивований й неміло вражений, коли Земялковський сказав, що русинський народ був винайдений минулого року. Є малоруси, яких у Росії живе понад 10 мільйонів. Русини – це окремих нарід (*ein eigenes Volk*), що перед роком був визволений й це мабуть гадав Земялковський, кажучи про його винахід. Цей народ досі був поневолений урядом і поляками. Тепер хіба він розвине свої чималі здатності, робитиме швидкий поступ та братиме участь у дарунках західно-європейської освіти... тоді русини в руках австрійського уряду будуть творити оруже проти ворогів держави, що має тим більше значення, коли візьметься до уваги їх вплив на побратимів у Росії»⁸.

Так, Ф. Палацький вперше й у міжнародному вимірі підніс українську справу перед європейським загалом, що йому, зрештою, після цього виступу закидав Ф. Земялковський.

Потрібно відзначити, що Ф. Палацький віддавна цікавився українським питанням. Із журналом, який він заснував, – «Часописом Чеського музею» («Časopis českého Musea») співпрацювали представники «Руської трійці» – Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький. Ще 1830 р. на його сторінках видатний чеський історик захищав самостійність українського народу серед слов'ян. Зокрема, наголошував: «Русинський народ щодо мови відрізняється від росіян та поляків. Вже віддавна він затратив свою самостійність, будучи поневолений цими сусідами, або литовськими князями. Через те сталося, що він скрізь є лише селянським, бо шляхта та міщани на землях русинських, звичайно, говорять між собою по-польськи або по-російськи. Вся т. зв. Мала Чорна й Червона Русь є власне русинською, а лише Велика Русь є російською, або як ми кажемо – руською. На південь русинський народ поширюється

⁵ Союз визволення України до чеського народу. *Вістник Союзу визволення України* (далі – Вістник). Відень. 1915. Ч. 11–12. С. 13.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Бочковський О. І. Фр[антішек]Палацький – «otec naroda». С. 42; *Вістник*. 1915. Ч. 11–12. С. 13.

аж до Угорщини; вся Східна Галичина є русинська. Звідти русини поширюються на Поділля, Волині та Україні геть аж за Дніпро до Полтави та південній Русі аж до річки Кубань. Все козацтво по походженню є русини, а не москалі, але віддавна вже мова російська (московська) між ними поширюється»⁹.

Отже, ще всередині XIX ст. великий чех чітко й цілком правильно з'ясував українське питання у всій національній ширині, предметно обґрунтовуючи його етнографічно, правильно освітлюючи історично.

У 1926 р. чехи вшановували пам'ять Ф. Палацького – 50 років від дня смерті. З цього приводу О. Бочковський констатував: «Доводиться дійсно дивуватися, коли сьогодні, півстоліття після його смерті, багато поважних слов'янофілів та чимало ще його земляків все-таки дивляться на українську справу крізь окуляри Земляковського, трактуючи український національний рух як протиприродний та штучний, мовляв, якусь політичну інтригу за якісь чужі гроші...». Вчений закликав українців «не лише зі слов'янського обов'язку, але з почуття національної вдячності прилучитися до цього чеського свята пам'яті того, хто так чесно й справедливо вирішив українське питання перед сто роками та хто так лицарськи боронив право українського народу на національну самостійність»¹⁰.

24 лютого 1849 р. у Кромерживському австрійському парламенті разом із Франтішеком Палацьким на захист української справи у відповідь на безсоромний антиукраїнський напад польського посла Флоріана Земляковського рішуче виступив Франтішек Ладислав Пієр (1818–1903), визначний чеський національний діяч і політик, один із лідерів першої чеської політичної партії, т. зв. старочеської. Подам окремі витяги з його виступу.

У промові Л. Пієр наголосив: «Я примушений висловитися проти цілком невірної промови посла Земляковського, поскільки вона заперечує самостійний русинський нарід (die eigene Nationalität der Ruthenen). Вважаю русинів самостійним народом (eine selbständige Nation). Знаю Галичину з власного досвіду, знаю також її літературу. Русинська наука має двох родів літературу – одна в латинському, друга в грецькому (кириличному) письмі. Обидві не є особливо багаті (йшлося про 1849 рік), але одначе це є самостійна література (eine einige Literatur)»¹¹.

Далі оратор зазначив, що «три мільйони русинів живе в Галичині, а 13 – у Росії. Народ, що числить 16 мільйонів буде жити, чи розділити Галичину, чи ні. Такого народу не можна заперечувати й так аби як не можна викреслити з мапи. Свобода друку спричиниться до повного виявлення русинської стихії. Його свободою надихана література розтопить льодяну кригу російського (des russischen) абсолютизму та буде архімедовою підоймою, котра розтрощить царат, потягаючи мільйони пригноблених Росією русинів до відпаду від неї. Це найголовніша річ у тому питанню: упадок північної деспотії буде близьким, коли русини стануть до ладу інших слов'янських народів»¹².

⁹ Бочковський О. І. Фр[антішек]Палацький – «otec naroda». С. 42–43.

¹⁰ Там само. С. 43.

¹¹ Чеські «будителі» про національне питання на Сході Європи. Ф. Пієр. *Національне питання на Сході Європи*: матеріали й документи / під ред. Н. Григорієва. Прага, 1925. С. 98–99.

¹² Вістник. 1915. Ч. 11–12. С. 13.

У виступі Л. Рігер наголосив на ще одному важливому моменті ставлення росіян до українців. Він, зокрема, акцентував: «Мені доводилося говорити також з москалями. Вони заперечують аргументами дуже слабо переконливими русинський елемент. Для них – все російське! Галичина, на їх думку, – російська, так само, як Угорщина (тобто Підкарпаття) є російською»¹³.

Л. Рігер іронізував із приводу національної належності польського посла. «Пан Земялковський, – говорив промовець, – зве себе, мимо русинського походження, “поляком” – так само, якби я міг себе назвати “німцем”, коли я так, як Ви, згубив свою національну свідомість, що я чех...»¹⁴. Він вказав на відсутність у русинів шляхти та міщанства. Адже міщани й селяни в них ще не мали змоги себе показати. Однак не потрібно вважати русинський елемент нездібним до освіти. «Багато у нас сміялося, – продовжував доповідач, – коли перед 14–15 роками Й. Юнгманн* (Jungmann) (1773–1847) та інші почали плекати чеське письменство. А сьогодні ми можемо заложити славетний чеський університет та працювати у цій мові у всіх наукових галузях. Це ж саме незабаром станеться у русинів». На жаль, ці слова щодо університету справдилися для галицьких українців майже за 100 років. Він закликав депутатів австрійського парламенту з пошаною ставитися до національних стремлінь русинів, переслідуваних поляками й москалями, покликаних до самостійного існування¹⁵.

За кілька днів цей політик виступив із трибуни австрійського парламенту на захист буковинських українців, кажучи: «... треба визнати русинів народом і боронити їх також у Буковині»¹⁶.

«Так справедливо й слушно, – наголошував О. Бочковський, – дивилися видатні чехи на українську справу... Шкода, що багато сучасних їх нащадків забуло про це або взагалі не знає цього та все ще оперує безпідставними наклепами про германське й штучне витворення новочасного українського національного відродження й руху»¹⁷.

Серед чеських письменників і національних діячів середини XIX ст. Ян Прасослав Коубек належав до тих, хто дуже цікавився українською справою. Він добре і джерельно знав її, присвятивши чимало уваги протягом 20-ти років (1830–1850). Я. Коубек знав українське питання не лише теоретично та з книжок, а з особистого досвіду, з особистих зв'язків і перебування на Підкарпатті й у Галичині¹⁸.

З цього приводу у працях він, з одного боку, наголошував на фактичній різниці щодо мови й культури між Москвою та Україною, відстоюючи національну самостійність українського народу, а з другого – певну близькість щодо мови (беручи практично) та національного побуту, зосібна в історичній ретроспективі – між українцями й чехами.

¹³ О.І.Б. Др. Л. Рігер про українську справу в р. 1849. *Українське життя*. 1926. 12 серпня. Ч. 2. С. 2.

¹⁴ Вістник. 1915. Ч. 11–12. С. 13.

* Славетний чеський *«buditel»*: автор «Історії чеської літератури», яка вийшла двома виданнями в 1825 р. і 1849 р., 5-томного фундаментального «Чесько-німецького словника» (1835–1839) й одночасно підручника та хрестоматії чеської літератури «Словесність» (1820).

¹⁵ О.І.Б. Др. Л. Рігер про українську справу в р. 1849. С. 2.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ О.І.Б. Я. П. Коубек про Україну. *Українське життя*. 1926. 2 вересня. Ч. 5. С. 2.

Для Я. Коубека теж було очевидним, що доки існуватиме царизм із його проти-українською політикою, природним національно-культурним П'ємнтом України може бути лише Галичина. Він вважав, що «русинська мова може здивувати своєю подібністю й спорідненістю з чеською. Бо оскільки малоруське наріччя взагалі з нашою рідною мовою часто й певно згоджується, то червонорусська (галицька) його відміна (варіант) своєю згідністю (відповідністю), а часто навіть тотожністю звуку та значення червонорусських слів з нашою чеською мовою відзначається понад всі слов'янські сестри»¹⁹.

Варто зазначити, що Я. Коубек, за словами О. Бочковського, «не був у цих справах лише дилетантом та випадковим аматором; навпаки, як публіцист знав їх добре фахово, а щодо української, зокрема, то й спеціально був підготований». Адже впродовж шести років (1830–1836) перебував серед українського населення по обох боках Карпат, уважно ознайомлювався з його мовою та побутом, як казав сам Я. Коубек, й «цих мало відомих братів навчився знати»²⁰.

У листі від 1833 р. до відомого чеського національного діяча і літератора Вацлава Ганки* (Václav Hanka) він писав: «Мова русинів є тепер предметом моїх головних занять, які для чеха мають в собі дуже багато приємного».

Я. Коубек також добре знав московську мову та літературу, перекладаючи на чеську російських класиків першої чверті XIX ст. Будучи чеським русофілом, він із великою повагою ставився до української справи, а його майже стихійне українофільство завжди було ширим і прихильним.

Напередодні «Весни народів» 1848 р. чехи підбивали підсумки слов'янської і національної ідеології як основи для дальшого їх відродження та самоозначення. У зв'язку з цим Я. Коубек 1847 р. мав у Чеському науковому товаристві спеціальний виклад про панславизм, де чимало уваги присвятив й українському питанню, висвітлюючи його документально та в історичній ретроспективі. Він згадував про Переяславський договір для характеристики фактичних і правових відносин між Україною та Москвою.

Я. Коубек стверджував «особливу різницю між велико- та малоруською мовою», наголошував, що «малоруська мова здавна була мовою дипломатичною, бо раніше була розвинута, ніж московська, в літературну мову удосконалена і через те в урядах вживана...». Відтак з'ясував справу повільного занепаду української мови як культурної та літературної, аж доки вона не стала селянською, й із цього приводу зазначав: «Наша чеська мова й література лізла тим самим раковим ходом, як і малоруська, й вона теж опинилася в дрібноміщанській та селянській хаті»²¹.

¹⁹ О.І.Б. Я. П. Коубек про Україну. *Українське життя*. 1926. 2 вересня. Ч. 5. С. 2.

²⁰ Там само.

* Вацлав Ганка (1791–1861) разом із поетом-романтиком Йозефом Ліндою (Josef Linda) (1789–1834) створили славетні т. зв. Кральовдвірський (1817) і Зеленогірський (1818) рукописи, видавши їх за давньочеські епічні твори. Талановито написані, вони відіграли значну роль у пропаганді національно-патріотичних ідей. Підробка розкрита у другій половині XIX ст. Українські переклади зробили М. Шашкевич та І. Вагилевич, про них із великою приємністю згадував Я. Коубек. (Див.: Краткая история Чехословакии с древнейших времен до наших дней. Москва, 1988. С. 162–163; О.І.Б. Я. П. Коубек про Україну. *Українське життя*. 1926. 2 вересня. Ч. 5. С. 2).

²¹ Чеські «будителі» про національне питання на Сході Європи. Ян Коубек. *Національне питання на Сході Європи*. Матеріали і документи. Прага, 1925. С. 97.

Я. Коубек знову наголосив на близькості і спорідненості української та чеської мов, а з другого боку, обґрунтував національну самостійність українців щодо росіян. Він зробив цікавий загальний висновок про українців із погляду слов'янської ідеології: «Народ малоруський до слов'янської єдності здібний, в ній зріс і виховався, зійшов у Польщі на хлопів, а в Росії на хахлів, бо тут і там шляхта і міщани зрадили своїй національності. Однак народ малоруський може ще колись стати поважним чинником слов'янства»²².

У 1850 р. Я. Коубек опублікував у Гавлічеківському органі «Слован» («Slovan») спеціальну розвідку, в якій подав статистично-політичний огляд європейських народів і мов, особливо слов'янських. Він констатував, що російська мова витіснила українську зі шкіл, установ, війська, літератури і залишилася мовою простого люду, адже «великоросійська мова є великим органом російської централістичної системи» і вона «як малоруську, так і польську в Росії спрокволо, але послідовно буде здушувати і відсувати чим далі, то сильніше стискати і впихати у вужчі та тісніші межі (границі)»²³.

Я. Коубек песимістично дивився на майбутній розвиток української мови в Росії. По-перше, через урядовий утиск, по-друге, через байдужість української інтелігенції, для якої рідна мова – хлопська, а московська – панська.

Навіть появу нової літератури українською мовою від часів Івана Котляревського, ніхто в підросійській Україні не сприйняв як наріжний камінь окремої літератури, що мала би стати початком якогось перевороту в духовному житті українців. «Все ще, – з сумом стверджував чеський “будитель”, – вважається дилетантизмом та веселою розвагою»²⁴.

Далі він звернув увагу на такий прикрий факт, що чимало письменників українського походження писали російською, побоюючись закидів у провінціалізмі, намагалися писати ультракоректною великоросійською мовою, яка забезпечувала їм різні службові та особисті вигоди і користувалася, мовляв, монопольними правами у всій Росії. «Якщо малоруська мова не дочекається в Галичині та Північній Угорщині кращого та ряснішого розвитку, – наголошував Я. Коубек, – не можемо, відтак, сподіватися успіху для малоруської мови взагалі»²⁵.

Із приводу ставлення Я. Коубека до української справи О. Бочковський, виходячи з тогочасної позиції чехів до українців, наголошував: «Здається, що сучасній Чехословаччині для того, щоб знайти вічеве і справедливе відношення до українського питання, доведеться вернутися до думок і поглядів, з цього приводу, їх т. зв. “buditelu” та в них шукати вихідної точки для слушного вирішення українсько-чеських взаємин на близьке майбутнє»²⁶.

Геніальний чеський публіцист Карел Гавлічек-Боровський (Karel Havlíček Borovský) (1821–1856) одним із перших серед чеських діячів національного відродження пізнав східнослов'янські відносини. Він збагнув суть не лише російсько-

²² Чеські «будители» про національне питання на Сході Європи... С. 97.

²³ Там само.

²⁴ О.І.Б. Я. П. Коубек про Україну. С. 3.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

української, але й українсько-польської проблеми. На його думку, від вирішення українського питання залежало майбутнє слов'янської ідеї загалом.

У знаменитій статті «Slovan a Čech» («Слов'янин і чех»), написаній та опублікованій 1846 р. у газеті «Pražský Noviny» («Празькі новини»), редактором якої він був, К. Гавлічек висловився проти расового, але за національний принцип як основу для модерного національного відродження та розвитку, вдався до класичного аналізу українського питання в історичній ретроспективі.

К. Гавлічек зазначав, що все майбутнє ідеї слов'янства вирішували відносини між росіянами, українцями й поляками. Коли розглядати історію слов'янського сходу й долі цих трьох великих народів, то відразу очевидно як один за одним стреміли вони осягнути верховенства та гегемонії над іншими двома²⁷.

Автор наголошував спершу на могутності Київської держави і зазначав, що здавалося, ніби Польща й решта тодішньої Росії будуть прилучені до неї. Однак з упадком держави Володимира Великого зникла й можливість малоруського народу на самостійність. Відтак одночасно почали виникати польський і великоросійський. З огляду на те, що їхні центри – Краків та Москва – були віддалені, спочатку вони один одного не турбували. Але що більше поширювалася їх могутність, то більше відносини ставали напруженими. Поволі сформувалася така національна ненависть, що один народ спричинився до руїни іншого. Дотепер між поляками і росіянами наявна ворожнеча. К. Гавлічек як поет-сатирик дуже влучно схарактеризував це ворогування: «... вовк з вовком гризуться, а малорус є між ними вівцею». Колись поляки прагнули загибелі Росії, а тепер навпаки. Ворогування й боротьба між польським та російським народами не можуть затихнути і скінчитись²⁸.

«Малорусь–Україна, – акцентував К. Гавлічек, – є постійним прокляттям, які самі над собою виголосили поляки та росіяни, є яблуком сварки (розбрату), що доля кинула між двома народами; є причиною постійної ненависті між обома, доки один не буде цілком підбитий (підкорений)»²⁹.

Поет припускав, що відносини, у які спочатку вступила Польща, а потім Москва з Україною, ніколи не увінчаються порозумінням. «Так, – наголошував він, – над Польщею та Росією мститься задушена свобода України»³⁰. Він вважав, що тільки несприятливі обставини не дозволили Б. Хмельницькому визволити український народ з-під панування польської шляхти й утворити самостійну Малоруську державу, і тому він змушений був звернутися до Москви.

Гетьман Іван Мазепа також хотів використати обставини та закласти вільну цілком самостійну Малоруську державу, але Петро Великий переміг, а Катерина II знищила останню іскру малоруської свободи³¹.

«Так погас хоробрий нарід, – узагальнював К. Гавлічек, – маючи панамі з одного боку поляків, а з другого москвинів, і став найнищою голотою у рідному краю,

²⁷ Чеські «будителі» про національне питання на Сході Європи. Карло Гавлічек-Боровський. *Національне питання на Сході Європи*. Матеріали й документи. Прага, 1925. С. 99.

²⁸ Там само. С. 100.

²⁹ О.І.Б. Карел Гавлічек про українське питання. *Українське життя*. 1926. 19 серпня. Ч. 3. С. 3.

³⁰ Там само.

³¹ Там само.

що так довго захищався кров'ю власних предків. Страшні, лицарські думи й пісні будуть вічно голосити світові про нещасливу долю малоруського народу»³². Автор констатував, що «дух малоруського народу поховали поляки та росіяни» й прийнялися «ділити його велике тіло» і, як звичайно буває при поділах, почали сваритися й «до нині ще не закінчили»³³.

Зазначу, що влітку 1842 р. К. Гавлічек побував у Галичині, а восени дорогою до Москви, де за посередництвом П. Шафарика погодився стати виховником дітей відомого теоретика й оборонця російської «офіційної народності» проф. М. Погодіна, кілька тижнів перебував у Львові. Тут він гостював у чеського письменника, слов'янофіла, автора твору «*Cesty a procházka po Halické zemi*» («Дороги й прогулянки по галицькій землі»), міського урядовця й великого приятеля українців Карела Запа (*Karel Zap*), що у 1836–1844 рр. перебував у Львові. Для пізнання українського життя ці два місяці для К. Гавлічека були надзвичайно плідними. У домі Карела Запа панував український дух; молода 15-річна пані Гонората Запова, полька, родом із Буковини, ні слова не знала німецькою, зате, крім рідної мови, володіла ще французькою й українською. У домі Запа Карел Гавлічек познайомився з Денисом Зубрицьким і Яковом Головацьким. Останній тоді саме працював над галицько-українською літературою і залучав до того К. Гавлічека, що користувався усними вказівками Я. Головацького для з'ясування побутових рис українського народу³⁴.

Сам К. Гавлічек про перебування у К. Запа писав: «Від пань навчаюсь польської мови й танцювати краків'яка, від панів – бібліографії й говорити українською мовою»³⁵. К. Гавлічек пильно придивлявся до галицьких відносин. Вже тоді він зауважив у колах, з якими міг зіткнутися у Запа, зародки дивоглядного москвофільства, що било поклони перед російським царем і чиновниками. На основі тих вражень він написав 1844 р. у Москві дуже їдку епіграму:

«Патрони Галичини
Від Бога маю пісок і вовків,
Від Казимира шляхту і жидів,
Від Франца езуїтів і швабів,
Микола дасть мені чини і чиновників».

Зі Львова через Київ поїхав К. Гавлічек до Москви, де опинився 5 січня 1843 р. і пробув там до літа 1844 р., повернувшись до Чехії³⁶. Зазначу, що перед приїздом до Москви він думав, що в Росії (слов'янській країні) знайде не лише слов'янську мову, а й ідеальну слов'янську атмосферу. Однак те, що він побачив, його глибоко розчарувало.

Оцінюючи систему державного будівництва слов'янської Росії, він акцентував: «... батіг тут буде панувати довше, ніж у нас, у Чехії, канцелярія бюрократів і

³² Чеські «будителі» про національне питання на Сході Європи... С. 100.

³³ Там само.

³⁴ Омельченко Г. Біографія Карла Гавлічка-Боровського. *Гавлічек-Боровський К. Вибір поезій*. Переклад Івана Франка. З життєписом Гавлічка. Ілюстроване видання. Прага: Вид-во чесько-українська книга. 1929. Вип. 2. С. 21.

³⁵ Там само. С. 22.

³⁶ Гавлічек-Боровський К. Вибір поезій. Переклад Івана Франка. З життєписом Гавлічка. Львів: Накладом українсько-руської видавничої спілки, 1901. С. X–XIII.

чиновників». Безпосередньо спостерігаючи за ідеологами слов'янофільства та практиками-державниками, К. Гавлічек зробив невідрадли висновки. Зокрема, наголошував: «Росіяни ніколи, в чому я пересвідчився особисто, зі слов'янами по-братськи не поступали, а завше поводяться надзвичайно егоїстично. Як смішно, як непрактично було б з тайним ворогом своїм, котрий лише за братерські слова ховається брататися! Щодо нас, то ми не хочемо стати ні німцями, ні мадярами, ні росіянами»³⁷.

К. Гавлічек на власні очі переконався, у якій духовній темряві Росія тримала підлеглі їй народи, і назавжди залишився послідовним у своєму ставленні до Росії. Він був противником того, що російські слов'янофіли, а з ними й усі зачаровані Росією, приймали витворену в ній формулу: злиття різних слов'ян у слов'яно-російському морі. К. Гавлічек, знаючи Росію, був далеким від цієї думки – визнавав, що кожне слов'янське плем'я повинно користуватися одне в одного однаковою пошаною: «Я пан – ти пан» – ось його святіша формула слов'янської спілки³⁸.

Після побуту у Львові й Києві, побачивши ставлення українців до росіян та поляків, К. Гавлічек, напевно, мав право сказати: «Малоруси ненавидять і москаля (кацапа) й поляка (ляха) і значно відрізняються від обох всіма своїми властивостями. Населення Східної Галичини є русинське (малоруське) й разом з угорським [русинським] числить три мільйони»³⁹. Відповідно до свого зрозуміння тогочасних національних відносин наголошував, що «це є єдині малоруси, що не є під впливом російського народу. Їх національність ніким не була визнана й тим менше підтримувана чи плекана». Виходячи з таких міркувань, висловлював здогад: «Якщо б колись їх національність була визнана, запевнена й підтримувана на основі малоруської історії та малоруської мови, ці національно вільні та самостійні русини природнім шляхом сталися б головними супротивниками (антагоністами) великоросіян і, навпаки, велика частина решти малорусів їм би симпатизувала»⁴⁰.

Зазначу, К. Гавлічек критикував поляків за їхню зверхність до українців та литовців і те, що не можуть позбутися ягеллонської ідеї. «Ці пани, – констатував поет у статті у “Narodnich Novinach” (“Народніх новинах”) 29 листопада 1848 р., – не можуть забути, що колись панували над русинами та литвинами (литовцями), і увесь час мріють про колишню аристократичну 20-мільйонову Польщу, котра ніколи не була сильною. Багато часу упливе, поки призвичаються поляки вважаючи своєю тільки ту землю, що заселена лише поляками»⁴¹. Як актуально звучать ці слова великого чеха, сказані 170 років тому, для частини польського суспільства сьогодні.

У липні 1849 р., ставши депутатом австрійського парламенту, К. Гавлічек виступив на захист прав пригнічених слов'ян, зокрема українських депутатів із Галичини. Так, на засіданні 11 вересня 1849 р., коли румунські послы подали внесення, щоби всі німецькі резолюції їм перекладали, К. Гавлічек доповнив: «Я ще до того додаю своє внесення, щоб перед кожним голосуванням, коли того забажає 10 послів, кожна справу, що підлягає голосуванню, виголошувано в мовах польській та українській.

³⁷ Омельченко Г. Біографія Карла Гавлічка-Боровського. С. 26–30.

³⁸ Там само. С. 31.

³⁹ Чеські «будителі» про національне питання на Сході Європи... С. 100.

⁴⁰ О.І.Б. Карл Гавлічек про українське питання. С. 3.

⁴¹ Чеські «будителі» про національне питання на Сході Європи ...С. 100.

Це річ конечна: 40 галицьких послів сидять між нами, не розуміючи ані слова, про віщо йде мова»⁴².

У жовтні 1849 р. він подав до австрійського міністерства освіти проєкт про запровадження у Празькому університеті поряд із польською ще української та південно-слов'янських мов⁴³.

Відзначу, що національність К. Гавлічек вбачав, перш за все, у використанні рідної мови. Про нього німецьке громадянство жартома говорило, що він вимагав навіть «чхати» по-чеськи. І справді, все життя найперше обстоював чеську мову, доводив, що урядовці в усій Чехії повинні знати чеську й німецьку, присвятив найполум'яніші рядки статей на захист рідної мови, доводив конечність послуговуватися лише нею не тільки в щоденному побуті, але й у літературі та науці⁴⁴.

К. Гавлічек-Боровський у працях безоглядно таврував тогочасні чеські часописи, що ганьбили український рух наклепами про його берлінське й штучне походження. Він нагадував чехам, що їм самим ще недавно доводилося боротися проти подібних ворожих закидів на адресу національного відродження. «Всі ще добре пам'ятаємо, – нагадував співвітчизникам К. Гавлічек на сторінках “Narodnich Listov” (“Народних листів”) 19 грудня 1848 р., – як самі з того стану ледве вибрили, з якого народ русинський сьогодні змагається вийти. Нам швидше личило в тім його стремлінні подати руку помочи, ніж ганьбити у спілці з його неприятелями та заперечувати такими аргументами його існування, якими наше буття ще недавно не визнавали німці». Поет наголошував: «Хто гідний свободи сам, той уміє поважати свободу кожного»⁴⁵.

«Скільки дійсно геніальної інтуїції та зрозуміння слов'янської проблеми треба було мати, – писав про погляди К. Гавлічека з приводу українського питання О. Бочковський 1926 р., – щоб до дна збагнути (майже перед сто роками) таємницю східнослов'янської минулості, по-віщунському передбачити роль східно-галицького П'ємонту в українському відродженню, розшифрувати основу московсько-польсько-українського антагонізму, піднести провідну роль України для остаточного вирішення справи міжслов'янських взаємин, словом продумати й з'ясувати все те, чого досі не можуть зрозуміти та належно оцінити польські й російські фахові вчені та українологи...»⁴⁶.

Як бачимо, каменярі чеського національного відродження хоч і були палкими слов'янофілами й у певних діях щирими русофілами, але при тому реально й правильно дивилися та оцінювали українську справу, добре усвідомлюючи, що без вільної України неможливо здійснити ідеали слов'янської єдності.

Приїхавши до Праги, О. Бочковський 1908 р. розпочав публіцистичну діяльність у часописі «Slovanský Přehled» («Слов'янський огляд») першою статтею «Ruské politické strany a skupiny» («Російські політичні партії та групи»). Власне тут він сформувався як публіцист, науковець, дослідник і журналіст. О. Бочковський у 1908–1914 рр. співпрацював із багатьма різномовними виданнями: чеськими, російськими,

⁴² Омельченко Г. Біографія Карла Гавлічека-Боровського. С. 43.

⁴³ Там само. С. 55.

⁴⁴ Омельченко Г. Карель Гавлічек-Боровський та Іван Франко. *Карель Гавлічек-Боровський. Вибір поезій*. Переклад Івана Франка. З життєписом Гавлічека. Ілюстроване видання. Прага, 1929. Вип. 2. С. 78.

⁴⁵ Чеські «будителі» про національне питання на Сході Європи... С. 101.

⁴⁶ О.І.Б. Карел Гавлічек про українське питання. *Українське життя*. 1926. 19 серпня. Ч. 3. С. 3.

польськими, однак саме у «Слов'янському огляді» вперше виступив як політолог, соціолог і філософ.

1909 р. О. Бочковський став празьким кореспондентом київського часопису «Рада» – першої щоденної української газети, що виходила з 15 вересня 1906 р. по 2 серпня 1914 р. Її видавав і фінансував меценат Євген Чикаленко. Часопис висвітлював українське національне життя з усіх українських етнічних земель, відгукувався на всі громадсько-політичні та культурні вияви, спричинившись цим до піднесення національної свідомості українців у передвоєнний час.

У кореспонденціях О. Бочковський особливу увагу приділяв висвітленню українського питання, національному розвитку слов'янських народів: словаків, сербів, хорватів. Окремо виділяв становище галицько-буковинських українців, повідомляв про чеське громадсько-політичне, культурне та господарське життя тощо. Загалом у «Раді» вийшло понад 150 його публікацій під криптонімом Н. В.⁴⁷. Виокремлю тільки деякі з них, що заторкують відносини чехів з українцями й українське питання. У дописах до «Ради» О. Бочковський зосереджувався на висвітленні україністики в чеських інформаційних виданнях, сприйнятті відомими чеськими діячами української справи, житті української громади у Празі тощо.

Завдяки публікаціям О. Бочковського чеське громадянство все більше цікавилось українським питанням. Проте найбільше з чеських часописів присвячував уваги українській справі поважний місячник «Слов'янський огляд», редактором якого був відомий учений-славіст Адольф Черни. Зазначу, часопис прагнув об'єктивно з'ясувати слов'янські проблеми. «На жаль, – писав учений, – про нього не можна сказати, що він відомий. Бо навіть або ліпше головно професіональні слов'янофіли ніколи не чули про існування цього місячника»⁴⁸.

У часописі існував відділ україніки (Ukrainic-u), у якому українську рубрику спочатку називали малоросійською. Із другого числа її перейменовано на українську. Крім того, відділ інформував читачів про найважливіші українські наукові та публіцистичні праці, друкуючи рецензії або короткі реферати.

Представляючи читачам «Ради» огляд публікацій про україністику 11-го річника, О. Бочковський, зокрема, виділив такі статті: чеського вченого К. Кудлеца про М. Грушевського, його роль у змаганні українців за свої національні права; О. Грушевського про українську літературу в 1908 р., В. Гнатюка про 40-річчя «Просвіти», а також про переклад відомої поеми Т. Шевченка «Єретик» з посвятою П. Шафарикові.

Вчений наголошував, що жоден слов'янський і деякі українські часописи не могли похвалитися таким систематичним оглядом подій та фактів із тогочасного українського життя. «Кожний, хто цікавиться українською справою, – відзначав О. Бочковський, – знайде в цій рубриці все найголовніше та важніше, що відноситься до культурного, політичного та громадянського життя всіх українців, як австро-угорських, так і російських та американських... а російські та польські часописи, які здебільшого дуже байдуже відносяться до української справи – могли б багато навчитися від “Слов'янського Пржегляду”, як мали б вони трактувати українське питання»⁴⁹.

⁴⁷ Каневська І. Ольгерд Іполит Бочковський... С. 30–31.

⁴⁸ Н.В. Ukrainica у «Слов'янському Пржегляді». *Рада* (Київ). 1909. № 271. С. 1.

⁴⁹ Там само. С. 2.

Ставлення чеського суспільства до української справи, на жаль, здебільша було не дуже прихильним і маловтішним. Чехи занадто довго перебували під впливом російського панславізму або неославізму, лідером і засновником якого був Карел Крамарж (Karel Kramář), обраний на слов'янському конгресі у Празі (липень 1908 р.) головою постійного виконавчого комітету панславістів Австро-Угорщини і Росії. Тому вони недобррозичливо ставилися до таких національних течій у житті слов'янських народів, які, на їхню думку, так чи так не сприяли найстаршому слов'янському братові, тобто Росії. З цього приводу О. Бочковський писав про ставлення до українського руху: «... лейб (того, що перебуває при чомусь) органу у слов'янських справах – “Narodni Listy”, які завжди, здається, з засади тримали сторону сильніших слов'янських братів, а крім цього завжди боронили все, що лишень було реакційного у слов'янському русі. Під час російської революції 1905–1906 рр. “Narodni Listy” писали про “легендарні японські мільйони”, внутрішніх ворогів, які старалися використати тимчасову слабкість Росії задля полагодження особистих рахунків». «Словом, – резюмував вчений, – у “Narodnich Listach” можна було читати те саме, що у “Новом Времені”»⁵⁰.

Також він наголошував, що, незважаючи на перехід «Народних листів» під духовне керівництво чеського політика д-ра К. Крамаржа, дотеперішні ідеологічні основи й погляди часопису загалом і у слов'янських справах зокрема не зазнали особливих змін. Щодо українського питання, то позиція цього чеського часопису була хамеліонівською, нечіткою, і надалі мовилося про «продажність рутенців». «Чому не русинів або малоросів, коли не українців?», – запитував учений⁵¹.

Чеське суспільство переважно дивилося на українську справу як на антиросійську інтригу або сепаратизм. Зважаючи на це, О. Бочковський наголошував: «Ні українці, ні українське питання не належали до дуже популярних серед чехів. Власне кажучи, загальні відомості чехів про український народ і справу були ще дуже таки недокладні та невеликі. Зрештою, серед чехів досить сильно вкорінилося русофільство, наслідком того на українську справу дивилися вони вельми часто очима “общерусских” централістів. З такого погляду зрозуміло, для них українське питання уявлялося як сепаратизм або пруська інтрига»⁵². Відтак очевидно, що щирих прихильників української справи серед чехів було не багато. Чеське громадянство і преса при всьому своєму слов'янолюбстві найменше цікавилися, а тому й найменше були ознайомлені з українським питанням, яке серед слов'янських справ було для більшості тільки другорядним. «Отже, – зазначав О. Бочковський, – не можна дивуватись, що у всіх принагідних чеських статтях про українську справу було багато неясного, хаотичного, від чого на чеському ґрунті ця справа ставала ще більше заплутаною, ніж у дійсності»⁵³. Лише в 1910-х роках можна констатувати, що це неприхильне, точніше індіферентне, ставлення чехів до українців загалом, а чеської преси до українських справ зокрема потрохи змінилося на краще – вже стають помітними деякі зміни в цьому питанні.

Так, проф. А. Черни у студіях про слов'янські з'їзди 1908 р. спеціально писав про українську справу. Він цілком природно обурювався тим, як поставилася до

⁵⁰ Н.В. Чехи й українці (з приводу афери Раковського). *Рада*. 1910. № 148. С. 1.

⁵¹ Там само.

⁵² Н.В. Шевченкові роковини у чехів. *Рада*. 1911. № 56. С. 1.

⁵³ Н.В. Чехи й українці (з приводу афери Раковського). С. 1.

українців й української справи Празька слов'янська конференція (липень 1908 р.). Професор зазначав, що її не можна вважати всеслов'янським з'їздом, оскільки не було представлено всіх слов'янських народів. А. Черни наголошував...: «щодо української справи, то з'їзд закрив зовсім очі, якби її взагалі не було. Для нього вона була дуже дражливою та небезпечною; навіть більше – нам здавалося, що організатори з'їзду загалом противилися проти цього. Питання, що вони були дуже пристрасно настроєні проти українського руху взагалі, що в цій справі вони аргіоті (без перевірки) зайняли позицію “Narodnich Listou” або правих російських партій»⁵⁴.

А. Черни, зазначивши ставлення української преси до празького з'їзду («Діло», «Рада», брошура В. Кушніра «Der Neopanslavismus» («Неопанславизм»)) та представивши думки деяких польських і російських часописів про цю позицію українців у слов'янській справі (алюзії (натяки) щодо німецько-фінських симпатій українців), звернув особливу увагу на цей останній закид. Він наголошував, що «коли б навіть існувала якась entente cordiale (сердечна угода) між німцями та українцями, яка була б на шкоду слов'янам, то треба було б шукати фактичних причин цього явища, а не робити з нього якісь недотепні вигадки». Закінчуючи свої зауваги про відносини українців до слов'янської справи, А. Черни зазначав: «... одні слов'яни доконче гнітять українців, а другі ставляться на сторону тих, хто зовсім нехтує їх право на самостійність. Що ж тут дивного, що радість з цього мають німці?»⁵⁵.

О. Бочковський виділяв ще одного доброго прихильника українців – чеського історика проф. Ярослава Бідло (Jaroslav Bidlo). Він у викладах з історії слов'янських народів багато разів заторкував українське питання й висловив щодо нього власний погляд. Зокрема, професор наголосив, що щодо самостійності або несамостійності українців як народу не може бути ніяких суперечок. Адже ще в XIV ст. це питання позитивно вирішене для українців, а дальший історичний розвиток «ще більше зазначив та поглибив різницю між українцями та пізнішими великоросіянами». А сам факт існування двох окремих народностей – української та великоросійської – «не може тепер в науці бути об'єктом суперечок».

Далі О. Бочковський зазначив, що історик, висвітлюючи національне відродження слов'ян, наголошував на відродженні українців як нормальному і природному факті, притаманному всім слов'янським народам, що було спричинене тими ж причинами у всій тогочасній Європі. Щодо системи русифікації українців, то проф. Я. Бідло вважав безглуздими ці заходи царизму, адже упродовж століть, що українці перебували під російським пануванням, царський уряд фактично не міг їх зрусифікувати, а до того потрібно додати, що українці проживають, окрім Росії, і в інших краях, де не могли бути зрусифікованими. Навіть якщо б у майбутньому русифікаційні експерименти, маючи на меті денаціоналізацію українців, спричинилися до розірвання народного організму на дві частини, до відізвання російських українців від решти українського народу, яка проживає поза межами великоросійського впливу та, зрозуміло, у будь-якому випадку не згодилася б потонути в російському морі.

Тому, на думку проф. Я. Бідло, весь проєкт русифікації українців *apriori* приречений на фіаско, а українці не тільки «не могли, але навіть не сміли бути

⁵⁴ Ukrainica у «Слов'янському Пржегледі». Рада. 1909. № 271. С. 1–2.

⁵⁵ Там само. С. 2.

зрусифікованими». Так, резюмував Я. Бідло, відродження українців – природне й необхідне явище їх національного існування.

О. Бочковський із цього приводу наголошував, що «в чеській науці вище згадане становище професора Бідло є, здається, першим науковим та об'єктивним викладом українського питання, а тому натурально, прихильним для справи українського народу»⁵⁶.

Чехи все більше цікавилися українцями й українським питанням, влаштовуючи відповідні цикли лекцій. Передовсім українська справа досить детально обговорена у великому циклі викладів про слов'янщину, її тодішній стан та історичний розвиток. Їх організував ще з 1908 р. чеський народний університет (Univesity Extension – Univesithe Extense).

У циклі з порівняльної історії слов'янщини українське питання захопливо висвітлив проф. Я. Бідло. Згодом тут надзвичайно цікавими були лекції проф. Карела Кадлеца (Karel Kadlec) про тогочасне політичне становище східних і західних слов'ян. Він добре знав українську мову й уважно стежив за розвитком українського народу.

О. Бочковський зазначав, що один зі своїх викладів – другий (перший був про росіян) – професор присвятив українцям. Зробивши загальний огляд національного відродження українського народу, він після того дуже чітко схарактеризував політичну сторону українського питання в Росії, спеціально висвітлив політичний розвиток галицьких українців, звернувши також увагу на українсько-польські відносини в Галичині. Визнавши дуже сумне становище австрійських українців, проф. К. Кадлец розкрив усі кривди та систематичні порушення їх громадянських і політичних прав у Галичині. Він наголосив, що українські політичні вимоги цілком справедливі, а відповідно до чисельності українців – навіть скромні⁵⁷.

Варто зазначити, що завдяки наполегливості О. Бочковського, його публіцистичній діяльності, збільшувався інтерес і ставлення чехів до українців та української справи. Якщо перед 1910 р. про українців й українську справу висловлювався тільки «Слов'янський огляд», то тепер про це досить часто писали в різних поступових чеських часописах і журналах, наприклад, у «Чесько-моравському огляді» («Česko-Moravsky Revue»), бернській щоденній газеті «Народні новини» («Lidove Noviny»), празькому масариківському органі «Час» («Čas»), у щоденній газеті «Самотність» («Samotnost»), про українське шкільництво – у спеціальному місячнику «Педагогічні огляди» («Pedagogické Přehledy») й у щомісячному додатку до «Часу» («Času»), який виходив під редакцією проф. Франтішка Дртіна (František Drtina) – «Глід» («Hlidko»). З провінційної чеської преси про українців писали «Освітні люди» («Osvětný Lidu», Пардубиці), «Напря́м» («Směr», Пльзен), «Іскра» («Iskra», Табор). Також чеська студентська преса уважно та досить регулярно стежила за діяльністю українських студентських громад і взагалі за студентськими справами серед українців, особливо цікавилася заснуванням українського університету.

О. Бочковський зауважував, що хоч чехи цікавляться новою українською літературою, проте менше, ніж інших слов'янських націй. Тому й переклади українських творів становлять найменший відсоток. Перекладено праці І. Франка, О. Котляревського, В. Стефаніка та М. Коцюбинського.

⁵⁶ Н.В. Чеський історик, проф. Бідло, про українську справу. *Пада*. 1910. № 23. С. 1.

⁵⁷ Н.В. Чехи та українці. *Пада*. 1910. № 293. С. 2.

Зазначу, що впродовж 1909 р. завдяки доброму знанню чеської мови О. Бочковський, маючи офіційний дозвіл від М. Коцюбинського, перекладав його твори. Однак видання дещо затрималося через переклад оповідання «В дорозі». Проблематичним став підбір відповідних ботанічних термінів. Остаточний варіант книги під назвою «Z hlubin dušě» («З глибин душі») виданий 1910 р. коштом чеської спілки «Česka Expedice» («Чеська експедиція») з передмовою О. Бочковського. До книги ввійшли такі оповідання: «З глибини», «Intermezzo», «Цвіт яблуні», «У грішний світ», «Сміх», «Невідомий», «Persona grata» і «В дорозі»⁵⁸.

Книга, а головне якість перекладу, сподобалися Михайлові Коцюбинському і він попросив Ольгерда Бочковського переслати три примірники в подарунок: Василеві Стефаникові до Відня, Альфредові Єнсену до Стокгольма та Максимові Горькому на Капрі. У квітні 1912 р. О. Бочковський за згодою М. Коцюбинського переклав оповідання «Сон» для щомісячника «Ruský obzor» («Руський огляд»). Чеське інтелектуальне середовище дуже позитивно сприйняло перекладену книгу. Так, чеський історик слов'янських літератур, професор Карлового університету Ян Махал (Jan Máchal) у кінці січня – на початку лютого 1911 р. присвятив творчості Михайла Коцюбинського кілька лекцій і написав розділ до книжки «Слов'янщина», на яку О. Бочковський опублікував розлогу рецензію в «Раді»⁵⁹.

Зазначу, що «Слов'янський огляд» подавав систематичні щорічні огляди української літератури, а бернські «Народні новини» 1910 р. присвятили спеціальне святкове видання про дитячу літературу слов'янських народів. У додатку, який вийшов при різдвяному числі «L.N.», була невелика інформаційна стаття О. Бочковського про українську дитячу літературу та декілька уступів української літератури для дітей із київського дитячого журналу «Молода Україна» і львівського ілюстрованого двотижневика для дітей і молоді «Дзвінок»⁶⁰.

Чеська народно-просвітня інституція «Svanz Osvětový» («Просвітній союз») також приділяла українцям самостійні виклади, влаштовуючи популярні цикли лекцій у провінційних містах – прослов'янські наради. Перший такий відбувся 8 квітня 1909 р. у м. Гумпольці, де референтом запрошено О. Бочковського.

Лекцію вчений прочитав згідно з розробленим планом. Передовсім ознайомив слухачів із питанням окремішності українського народу, його мови, пояснив назви «малороси», «русини» й «українці», що застосовували до цього народу. Розказавши про походження українського народу, подав короткий нарис його історії, починаючи від Київської держави аж до кінця XVIII ст., виклав історію його відродження від деяких реформ австрійського уряду на користь галицьких та угорських українців після 1772 р.

Історію українського відродження також викладав відповідно до опрацьованої схеми. Відродження підросійської України: «Енеїда» І. Котляревського та її значення в історії української літератури й народу. Апостоли українського народу: П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка, П. Куліш, Т. Шевченко («Кобзар»), Кирило-Мефодієвське братство. Перша фаза переслідування українського руху в Росії. «Основа». Друга фаза

⁵⁸ Каневська І. Ольгерд Іполит Бочковський... С. 31.

⁵⁹ Н.В. Нова чеська справа про Словянщину. *Рада*. 1912. № 80. С. 1–2; № 81. С. 1–2; № 84. С. 2; № 86. С. 1–2; № 95. С. 2.

⁶⁰ Н.В. Чехи та українці. *Рада*. 1910. № 293. С. 2.

переслідування українців (Валуєвський указ, закон Юзефовича 1876 р.). Відродження галицької України. Галицька трійця (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький). «Русалка Дністровая». Ставлення австрійського уряду до українського відродження. Австрійські українці після 1861 р. Українці та москвофіли. «Просвіта», Наукове товариство ім. Шевченка у Львові. Загальний огляд культурного, економічного та політичного життя австрійських українців. Українсько-польський конфлікт у Галичині. Буковинські й угорські українці. Українська еміграція. Життя російських українців після 1905 р.

Лектор також розповів про географічне розташування українського народу, психо-фізичні ознаки, національну та релігійну статистику і його соціальну структуру, визначив засадничі елементи новішої української культури й літератури: гуманізм, демократизм, автономізм. Окрім того, зробив загальний огляд білоруського питання, окреслив завдання поступового слов'янства щодо українців і білорусів⁶¹.

О. Бочковський був здивований, що для більшості слухачів українське й білоруське питання – справа зовсім невідома, чули вони про неї вперше і навіть гадки не мали, що чисельність українців 38 млн осіб, а білорусів – аж 8. Майже зовсім незнаною для них виявилася давня історія українського народу, про українське відродження також знали мало та ніколи не думали, що цей процес захопив і підросійську Україну. Менш-більш знайомі їм були галицькі русини, але невідали, що «русини» та «малороси» – це лише різні етноніми одного народу.

«На цьому прикладі, – акцентував учений, – можна добре бачити, як різні напрямки та течії слов'янофільства ще дуже мало причинились до дійсного взаємного пізнання слов'янських народів. Тому, з тим більшою радістю можна повітати почин гумполезького просвітнього союзу, що перший зробив у чехах цей добрий почин, улаштувавши, цикл лекцій про слов'янські народи. Можна лише побажати, щоб і серед інших слов'янських народів, ця гарна думка знайшла наслідувачів. Така розумна праця певно що принесла б всім слов'янам більше користи, ніж дотеперішнє загальнослов'янське “празднословіє” та бенкетування»⁶².

Аналогічні цикли лекцій про українців відбулися у листопаді–грудні 1910 р. у Таборі, а згодом видруковані в поступовому (масариківського напрямку) таборському тижневику «Іскра». У січні 1911 р. такий же цикл відбувся у Костельці над Орлицеєю. Знову ж окремою лекцією про українців.

Поволі зацікавлення українцями ввійшло у стіни Карлового університету. Під час весняного семестру 1910 р. чеський славіст проф. Їржі Полівка (Jiří Polívka) організував український семінар, на якому читали й літературно аналізували «Енеїду» Івана Котляревського.

«Так взагалі, – зазначав О. Бочковський, – уявляється відношення та зацікавлення серед чехів українцями та українським питанням. Справа порушена тут має ще й іншу сторону, а саме, на скільки українці зі свого боку спричиняються до чеської праці»⁶³.

12 листопада 1911 р. відбулася українська вечірка у Празі за ініціативи місцевого чеського товариства «Рускій кружок». О. Бочковський зазначав, що перед роком кружок був звичайним чеським товариством «любителей русского языка» та старої

⁶¹ Н.В. Прага (од власного кореспондента). Чеська лекція про українців. *Paда*. 1910. № 73. С. 1.

⁶² Там само. С. 2.

⁶³ Н.В. Чехи та українці. *Paда*. 1910. № 293. С. 2.

Росії. Він наголошував, що тоді йому довелося там виступати зі звітом про становище політв'язнів у Сибірі, то «старі пани русофіли вчинили здоровенний бенкет, закидуючи референтові тенденційність та бажання дискредитувати велику російську державу».

Однак за рік лице цього «кружка» цілком змінилося завдяки новому керівництву, особливо одному росіянинові з Києва. Тепер це одне з нечисленних чеських товариств, яке відгукувалося на всі злободенні питання тодішньої Росії і досить систематично ознайомлювало своїх членів із найголовнішими програмами громадянського, культурного й політичного життя країни.

Члени кружка запросили О. Бочковського на дві лекції про Україну й українське питання, на яких той представив огляд еволюції українського народу від найдавніших часів аж до відродження, самого відродження та загальний огляд українців з антропологічного, статистичного, культурного й соціального погляду. Цей відчит став приводом для влаштування української вечірки. До Праги приїхав представник одного українського видавництва, який був присутній на лекції і гарно продекламував із Тараса Шевченка «Б'ють пороги», «Минають дні», «Заповіт», Олександра Олеся «Яка краса» й інших українських поетів.

О. Бочковський відзначав, що ці твори колосально вразили присутніх, із яких більшість уперше чула українську мову та бачила справжнього українця з Росії, для них переважно українець взагалі був дивним чоловіком. Особливо сприйняли декламацію Шевченкового «Заповіту».

Після декламації два українці-буковинці, присутні на лекції, організували імпровізований хор і заспівали декілька українських пісень. О. Бочковський підсумовував, що «без жодних спеціальних заходів з проєктованого лиш відчиту про українське питання, вийшла гарна й симпатична вечірка». Він сподівався, що успіх цієї першої спроби заохотить керівництво «Русского кружка» до влаштування таких українських вечорів, на яких українське питання буде представлене з різних сторін і становищ⁶⁴.

Однак зазначу, хоч досить значна частина чеського громадянства позитивно сприймала українську справу, все-таки ще існували певні несприятливі для неї обставини. Незважаючи на те, варто відзначити, що на 50-ті роковини від дня смерті великого генія українського народу хоч і слабенько, все-таки відгукнулися чеська преса та суспільність.

Так, щоденна масариківська газета «Час» надрукувала цікаву статтю д-ра І. Брика, який тоді працював в архіві Празького національного чеського музею, під заголовком «Тарас Шевченко». У статті автор, накресливши життєписний образ поета, з'ясував національне та загальнолюдське значення, спеціально наголосив на соціальному мотиві в його творах. Окрім цього, І. Брик написав статтю про Т. Шевченка до місячника «Pokrova Revue» («Поступовий огляд») – органу радикальної партії. Назва статті «Basnik Ukrainy» («Поет України»).

Увагу пам'яті українського велетня приділив празький тижневик «Zlata Praha» («Золота Прага»). Ознайомивши читачів із життям і великим національним звучанням творів автора «Кобзаря», анонімний автор замітки переказав план запланованого святкування 50-х роковин у Києві, та перешкодили цьому російські шовіністи й уряд.

⁶⁴ Н.В. Українська вечірка в Празі. *Рада*. 1911. № 275. С. 2.

До цієї інформації долучено фотопортрет Т. Шевченка та фотокопію автографа його поеми «Єретик».

Симпатичну й цікаву характеристику творчості та самої особистості українського поета помістив пльзенський поступовий тижневик «Sineg» («Напрям»).

На самі роковини, 10 березня 1911 р., у празькому тижневику «Narodni Obzor» («Народний огляд») вийшла стаття О. Бочковського під назвою «Taras Ševčenko – ukrajinsky genius-věštec» («Тарас Шевченко – український геній-віщун»), у якій після короткого життєпису поета, здеталізовано національну сторону його поетичної творчості, спеціально звернено увагу на значення у цьому напрямі «Кобзаря», потім з'ясовано слов'янські ідеали, урешті зазначено загальнолюдськість його гуманітарних і соціальних прагнень.

Окрім цього, О. Бочковський написав характеристику літературної творчості й індивідуальності Т. Шевченка до літературного органу моравських та сілезьких чехів «Moravsko-Šlezska Revue» («Мораво-Сілезького огляду»). Статтю про Т. Шевченка помістив і празький літературний часопис «Zvon» («Дзвін»).

12 березня 1911 р. у Празі відбулося святкування роковин Т. Шевченка, яке організувала місцева російська Читальня ім. Л. Н. Толстого. Головним доповідачем був професор Празького чеського університету д-р Я. Махал, який прочитав лекцію про життя та твори поета. Опісля прочитали в оригіналі та чеському перекладі уривки з поезій автора «Кобзаря». Читальня ім. Л. Н. Толстого видала своїм коштом листівки з портретом Т. Шевченка, які продавали під час академії. Свято відбувалося в аудиторії Чеського політехнічного інституту. На ньому мовилося і про побудову пам'ятника Т. Шевченкові.

Тоді ж, 12 березня 1911 р., О. Бочковський проводив лекцію про українців у Костельці над Орлицею, яку присвятив пам'яті великого українського поета, накресливши образ життя і творчості апостола українського відродження.

О. Бочковський відзначив, що чеською мовою у перекладі Р. Есенської вийшов збірник вибраних поезій Т. Шевченка під назвою «Vybor básni», а саме у «Sbornik svitove poezie» («Збірнику всесвітньої поезії»), виданий коштом Чеської академії наук літератури й умілостей⁶⁵.

Ольгерд Бочковський особисто познайомився з Томашем Масариком 1908 р. Пізніше він згадував: «... з приводу справи, яка відіграла в моєму житті фатальну роль та з якою теоретично і публіцистично я все ще не можу жадним робом розплутатися»⁶⁶. Мовиться про його першу статтю – своєрідний трактат-протест «Геть кару смерті», яку він надіслав Т. Масарикові як редактору чеського часопису «Naše Doba» («Наш час») для публікації. Приводом для написання став факт прилюдної страти в Саксонії жінки (Грети Байер (*Gretta Bayer*)), засудженої на смерть, яку саксонський король не помилював. О. Бочковського надзвичайно вразила публічна страта, майже театральний ритуал її проведення... Словом, наймодерніший європейський канібалізм...

Тому Європа, яка замолоду була для О. Бочковського духовною батьківщиною, куди він із московської в'язниці втікав, немов додому, на жаль, при ближчому

⁶⁵ Н.В. Шевченкові роковини у чехів. *Рада*. 1911. № 56. С. 1.

⁶⁶ Бочковський О. Із спогадів про Т. Г. Масарика. *Тризуб* (Париж). 1929. № 29–30. С. 22.

особистому знайомстві виявилася далекою від того ідеального образу, який у нього втворюється «там над Дніпром в сутінку бібліотек та, головне, у призмі книжок про неї».

Сам факт страти надзвичайно вразив молодого О. Бочковського, який не міг спати декілька ночей. «Моя fata morgana культурної Європи, – наголошував він, – розвіювалося на очах»⁶⁷.

Від Т. Масарика отримав відповідні поради та літературу щодо подальшого доопрацювання статті, проте рукопису так і не переробив, а «залишив його свідомо на пам'ять, як живу вказівку, як слід на будуче працювати». Ідейний вплив Т. Масарика полягав передусім у науковому скеруванні О. Бочковського як соціолога, насамперед у розробці національного питання.

Власне свою дебютну працю з національної проблеми «Ukrajinská otázka» («Українське питання») О. Бочковський у 1909–1911 рр. надрукував у журналі «Слов'янський огляд», а 1910 р. – окремою книгою. Написана вона була під впливом монографії Т. Масарика «Česka otázka» («Чеське питання»). Вчений наголошував на її сильному впливі на його подальшу наукову діяльність. Він вказував на інший підхід до національної проблеми, ніж у революційних і соціалістичних колах, а для лівих ортодоксів монографія взагалі була «буржуазним забобоном».

«Česka otázka», – акцентував О. Бочковський, – була, отже, для мене увертурою до досліду питання поневолених народів взагалі, а зокрема – на сході Європи. Далі зазначив, що найкраще національні відносини у Східній Європі він зрозумів із праць М. Драгоманова, а від Т. Масарика сформулював собі «*problem maleho narodu*». «Передовсім і конкретно, – відзначав науковець, – це означало систематичне вивчення національного пробудження приспаних історією східно-європейських народів».

О. Бочковський зазначав, що під впливом Т. Масарика, студіювання його чехознавчих праць, написана розвідка, присвячена спеціально українському питанню й аналізу українського національного відродження «Ukrajinská otázka» («Українське питання»). До її написання автора спонукало те, що українське питання займало особливе місце у плеяді спірних слов'янських проблем, його систематично ігнорували, нехтували, часто тенденційно і неправильно інтерпретували й оцінювали. Внаслідок цього для більшості слов'ян воно буквально *terra incognita*. До того ж велика частина слов'янської спільноти вороже ставилася до українців (малоросів або русинів), бачачи в їхніх стремліннях національної і культурної незалежності сепаратистський рух, незаперечно антислов'янський, який інспірували та підтримували давні вороги слов'ян⁶⁸.

Зазначу, ще 1915 р. трохи видозміненою та суттєво відцензурованою, за сприянням Союзу визволення України (СВУ), вийшла удруге чеською мовою праця О. Бочковського «Ukrajinská otázka». Не вдаючись до детального аналізу цієї роботи, зауважу, що тут представлено географічне розташування України, її природні умови, демографічну картину – розселення українців, зокрема в Росії, на Американському континенті, вказано їх загальну тогочасну чисельність, наголошено на соціальному становищі, зайнятості в сільському господарстві, навіть на антропологічній відмінності українців від росіян.

⁶⁷ Бочковський О. Із спогадів про Т. Г. Масарика. *Тризуб* (Париж). 1929. № 29–30. С. 23.

⁶⁸ Boczkowski H. *Ukrajinská otazka. Slovanský Přehled*. 1909. № 2–3. S. 77–78.

Характеризуючи царський абсолютизм найбільшим і найзапеклішим ворогом українського народу, вчений наголошував на його найголовнішій життєвій меті – цілковитому знищенні та викорінненні українського національного руху як найсильнішої загрози деспотичному російському режиму. У цьому йому допомагало, по суті, все російське суспільство: від реакціонерів до лібералів, а їхні публіцисти стали важливою психологічною зброєю царизму в його антиукраїнських злочинах, стверджуючи: «Україна – це Ахіллесова п'ята царської імперії. Росія може втратити Польщу, Фінляндію, навіть Кавказ, але зістанеться могутньою державою. Але царська імперія без України буде тільки московською державою»⁶⁹. Тому вчений зробив висновок, що в Росії ані тепер, ані найближчим часом українці не зможуть зреалізувати своїх національних стремлень.

Однак тогочасне становище українців після Великої війни й боротьби за свої права, як і міжнародне політичне визнання, призвело до того, що українське питання перестало бути внутрішнім у Росії та залежним від політики царської імперії, а стало міжнародною політичною проблемою – його враховуватимуть при найближчому упорядкуванні відносин у Європі. Адже досі європейський політикум недооцінював державно-політичного чинника українського питання, а утворення самостійної України абсолютно несправедливо найчастіше вважали анахронізмом або утопією. О. Бочковський акцентував, що утворення самостійної Української держави – це не тільки суб'єктивна національна потреба українців – у ній повинна бути одночасно зацікавлена й Європа⁷⁰.

Науковець висловлював сподівання, що в «...Новій Європі, представленій за національним принципом, Україні та українцям має бути признане самостійне місце, як самотуній національно-політичній єдності. Тепер вже є незаперечним, що українці є винятковим народом, не тільки в етно-антропологічному, але й в політичному і культурному розумінні»⁷¹. Він вірив, що українське питання раніше чи пізніше повністю й остаточно буде вирішене на користь українського народу.

1913 р. О. Бочковський опублікував у московському журналі «Українське життя» («Украинская жизнь»), редагованому С. Петлюрою, першу «масарикознавчу розвідку» «Проф. Т. Г. Масарик про українське питання» («Проф. Т. Г. Масарик об украинском вопросе») ⁷². Підставою для її написання став виступ проф. Т. Масарика 1908 р. в австрійському парламенті, де той став на захист української справи. Полемізуючи з німецькими москвофілами про російсько-українську проблему, Т. Масарик відкидав їхні філологічні аргументи, натомість наголошував на значенні суспільно-політичного моменту в національному питанні, передовсім національної свідомості, проти чого, на його думку, теоретична філологія зрештою буде змушена відступити⁷³. «Це був цікавий захист самостійності української нації, – писав у спогадах О. Бочковський, – соціологічною метою та належна відправа всім тим політичним спекулянтам, котрі

⁶⁹ Boczkowski H. *Ukrajinská otázka*. Praha, 1915. S. 53.

⁷⁰ Ibid. S. 54.

⁷¹ Ibid. S. 53.

⁷² Бочковський И. П. Проф. Т. Г. Масарик об украинском вопросе. *Украинская жизнь* (Москва). 1913. № 4. С. 42–53.

⁷³ Бочковський О. Из спогадів про Т. Г. Масарика. С. 25.

хотіли хитро зневажити авторитет науки (славістики) – для повалення нелюбої їм української справи»⁷⁴.

Згодом, згадував учений, проф. Масарик надіслав йому текст цієї промови у стенографічному протоколі з відповідного парламентського засідання, власноручно запрогололювавши її «*Polen und Ruthenen*». Під час обшуку й арешту О. Бочковського на початку Всесвітньої війни поліція чомусь вилучила в нього цю стенограму. Однак на той час він вже детально зреферував виступ Т. Масарика в названій статі⁷⁵.

Передусім О. Бочковський подав декілька загальних думок Т. Масарика про слов'янство з його монографії «*Česká otázka*» («Чеське питання»), зокрема «дев'ять методологічних правил, якими керувався автор при оцінці та вивченні народів, особливо... слов'янських». Вони розділялися на загальні (всього три) і соціальні (шість), які винятково стосувалися слов'янських народів та ставлення слов'янського світу до німецького загалом⁷⁶.

У першому масариківському принципі сказано: «... про народи і про свій народ можна судити безпристрасно і немає необхідності боготворити народ... ознайомлення з дійсним становищем не повинно перешкоджати природній любові до свого народу, мови, нації... визнання переваг інших народів, не повинно впливати на національні почуття... моральним обов'язком мусить бути: цілком відкрито висловлюватися про свій і чужий народ: національне чванство шкодить власному поступу»⁷⁷.

У другому правилі Т. Масарик, рішуче осуджуючи занадто поспішні та поверхові узагальнення національних характерних і типових рис та властивостей, наголошував, що достатньо оцінити окремі громадські установи, деякі особні духовні й фізичні властивості, але в жодному випадку не можна огульно підтримувати чи осуджувати тих, хто тепер наживається на національних пристрастях і викликах.

У третьому методологічному принципі проф. Т. Масарик зазначав, що душа і дух є як у кожного індивіда, так і в нації. Мову не вважав святою, а засобом, який служить духу для доброго та злого. Рідна мова – найдорожчий і найкорисніший засіб. У національних незгодах його найбільше цікавила духовна боротьба – ідеї та почуття, а етичні цілі для нього вирішальні. У відібранні мови вбачав варварство матеріалізму, позбавленого духа, і політичної несвідомості. Професор акцентував, що «мораль–людяність повинні бути метою кожної окремої людини і нації, а особливо національної етики не існує»⁷⁸.

Зі спеціальних масариківських правил О. Бочковський виділив четверте, п'яте й дев'яте. У четвертому зазначено: «Не потрібно задовольнятися слов'янофільством і слов'янством, а вивчати всі слов'янські нації. Не треба дуже поспішно узагальнювати; тільки ті якості, які дійсно в однаковій мірі притаманні всім слов'янським народам, можна вважати слов'янськими, всеслов'янськими»⁷⁹. Щодо п'ятого, то в ньому наголошував на вивченні тодішнього слов'янства, щоби краще збагнути минуле. Він

⁷⁴ Бочковський О. Із спогадів про Т. Г. Масарика. С. 25.

⁷⁵ Там само. С. 25–26.

⁷⁶ Бочковський И. П. Проф. Т. Г. Масарик об украинском вопросе. С. 42–43.

⁷⁷ Там само. С. 43.

⁷⁸ Там само. С. 44.

⁷⁹ Там само.

вважав порівняльне вивчення слов'ян надійнішим, ніж застарілий історизм, який залюбки віддавав перевагу найбільш темним і найменше відомим епохам. Т. Масарик закликав вносити в дослідження слов'ян досягнення тодішньої науки, наголошував на хибності думки, якщо діяти у зворотному напрямі.

У дев'ятому правилі розкрито погляди Т. Масарика на взаємовідносини між слов'янським і німецьким світом. Зокрема, він звертав увагу на те, що німецькі впливи не порушили чеського характеру настільки, як вважало багато слов'янофілів. Адже з національного і політичного поглядів, штучне створення національних відмінностей виявляється зайвим, бо політичний розвиток керується більше дійсністю, ніж вигадками.

«Проти впливів чужого духу, – наголошував учений, – не має іншого засобу, крім протиставлення їм впливів свого духу. Це робиться несвідомо. Однак як тільки люди починають про це розмірковувати, не залишається іншого виходу, як лише найбільш добросовісне і точне само вивчення та вивчення чужого, щоб згодом свідомо робити те, що робиться несвідомо»⁸⁰.

О. Бочковський зазначав, що у Віденському парламенті Т. Масарикові доводилося практично мати справу з українським питанням в його австрійському аспекті. З огляду на це, він відзначив найбільш маркантний (дуже означений) вияв Т. Масарика – його знамениту парламентську промову 25 травня 1908 р. із приводу хронічного польсько-українського протистояння у Галичині. Виступ чеського посла на захист галицьких українців ґрунтувався на двох нагальних інтерпеляціях (публічних запитах) з українського боку у справі надуживань і гвалтів під час виборів до Галицького сейму 25 лютого 1908 р.* та поведінки галицької адміністрації загалом. Варто також пригадати, що ця славетна «галицька дебата» відбувалася під свіжим враженням від вбивства 12 квітня 1908 р. студентом Львівського університету М. Січинським галицького намісника графа А. Потоцького.

О. Бочковський відзначав, що Т. Масарик у цьому розгляді був головним промовцем невідкладності українського запиту. Він наголошував: «Чеський клуб у віденському парламенті не апробував цього виступу посла, гадаючи, що йому не варто було активно втручатися у спір між двома слов'янськими народами». Молодо-чеська і національно-соціалістична преса закидала Т. Масарикові особисті мотиви виступу, хоч пояснювали це дуже просто: непереборною потребою професора завжди та при будь-яких обставинах відстоювати правду і справедливу справу. «Орган Масарика “Čas”, – іронізував О. Бочковський, – мусів цим присяжним слов'янофілам давати лекції справжньої взаємності; зокрема національним соціалістам, що так радо при всіх нагодах декорувалися слов'янським прапором»⁸¹.

Т. Масарик, знаючи своїх земляків, уже на початку промови відреагував на ці закиди: «Не є моїм звичаєм мовчати там, де розходиться про важні справи. Я хочу відверто і лояльно сказати, що я почувуюся у цій боротьбі, як чех і слов'янин. Я не

⁸⁰ Бочковський І. П. Проф. Т. Г. Масарик об украинском вопросе. С. 43–44.

* Йшлося про вбивство жандармами 6 лютого 1908 р. у с. Коропець на Бучаччині під час передвиборчої компанії агітатора одного з кандидатів до сейму від радикальної партії С. Даниловича – члена Народного комітету національно-демократичної партії М. Каганця.

⁸¹ Бочковський О. І. Т. Г. Масарик і галицькі українці. *Т. Г. Масарик. Національна проблема та українське питання (Спроба характеристики та інтерпретації)*. Подєбради, 1930. С. 120.

думаю, що мені не треба встрявати до цього спору. Ми маємо і мусимо згідно з обставинами втручатися до нього, щоб впливати в напрямі замирення»⁸².

Також Т. Масарик прокоментував вчинок М. Січинського, зрозуміло, осуджуючи політичний терор як засіб боротьби загалом. Він апелював до польських послів про його помилування, нагадавши їм афоризм Кавура*, що політика помсти – це найгірша й недоцільна політика. Т. Масарик вважав, що такий вчинок із польської сторони поклав би початок примирення між обома народами, закликав парламентарів із повагою ставитися один до одного, дорікав за несправедливе ставлення до українців. «Тому я думаю, – акцентував Т. Масарик, – незважаючи на все можна і потрібно приступити до примирливої політики»⁸³.

Оратор критикував політику австро-угорського уряду за його ставлення до польсько-українського питання і безпосередньо пов'язане з цим внутрішнє становище в Галичині, закликав уряд не підтримувати адміністративної сваволі у краї й зайняти в цій справі цілком визначену та рішучу позицію⁸⁴.

Промова Т. Масарика своїм вічевим і безстороннім критицизмом спровокувала декого з поляків на безпідставні репліки на його адресу. Він нагадав їм стару польську популярну теорію про те, що русини та русинська мова – це тільки якась відміна польського народу й мови... Зрозуміло, стверджував повну безпідставність цього погляду та зазначав, що було би помилкою, якби «хтось ще й тепер визнавав цю теорію». «Русини, – говорив Т. Масарик, – як народ, цілком відрізняється від поляків. Але я запитую, чи вони відрізняються також від росіян, чи, як кажуть старорусини, їхня мова є лише діалектом московської і чи вони мають право плекати свій діалект, як мову і закладати свою окрему літературу?»⁸⁵.

У частині промови, безпосередньо адресованій українцям, Т. Масарик чітко сформулював свій погляд на українське питання як на національну проблему. Покликаючись на німецького філософа Йоганна Готфріда Гердера (Johann Gottfried Herder), який «підносив талановитість малоруського народу», тобто українців, був захопленим та щирим українофілом і тому «примістив на Україні Ельдорадо культури...», чеський посол наголосив, що в чисельному відношенні українці – великий народ і представляють для кожного мислителя, політика й тих, хто цікавиться історико-філософськими спостереженнями, спеціальний інтерес: «... вони бачать тут (а можна тут цілком реально відчутти), як постає народ, як народ хоче бути». І тут же Т. Масарик поставив риторичне запитання: «... що це значить, що цей народ доперва хоче постати? Чи є русини окремим народом, чи відрізняються вони від росіян, тобто від великоросів, чи мають право бути окремим народом?»⁸⁶.

Реагуючи на заяви з цього приводу москвофільських послів, зокрема М. Глібовицького, Т. Масарик зазначав, що вони забували просту річ, говорячи про русинську

⁸² Slovanská politika v parlamentě. *Čas* (Praga). 1908. 31 maj. Č. 150.

* Кавур – граф Камілло Бензо – de Savour (1810–1861) – італійський державний діяч, активний учасник руху за об'єднання Італії в середині XIX ст. (Енциклопедический словарь. С.-Петербург, 1894. Т. XIII. Имидозфиры-Кадайллович. С. 864–865).

⁸³ Бочковський І. П. Проф. Т. Г. Масарик об украинском вопросе. С. 51–52.

⁸⁴ Там само.

⁸⁵ Бочковський О. І. Т. Г. Масарик і галицькі українці. С. 121.

⁸⁶ Там само.

мову як лише відмінний діалект, тому що «нація з точки зору мови – не є тільки філологічною справою». Він наголосив, що політичні, економічні та соціальні основи формували не тільки народ, а й літературну мову. Зовсім помилково припускати, що мовознавство і література самі утворювали народ, адже більш важливі політична централізація та концентрація політичних сил. І якщо українці відчувають себе нацією, мають для цього силу й політично консолідуються, то мовознавці не повинні вмішуватися у цю справу – філологічні міркування не можуть у цьому випадку бути вирішальними⁸⁷.

Т. Масарик наводив приклад американців і англійців, у яких одна мова (існує близько 20 тис. американізмів), але американець чувається американцем, а не англійцем, бо в нього інші економічні, культурні й історичні спогади. Зрозуміло, українці також мають власні історичні спогади та чини, як би парламентарі до цього не ставилися. Тому в суперечці, який народ вважати народом, а який – ні, філологія мало допоможе – тільки сила й міць. Політик зазначив, що філологією не можна заперечувати історію, економічні та суспільні відносини, культурний розвиток.

Він відзначив релігійні розбіжності серед українців: між православними й унітатами. Різницю між Римом і Москвою/Візантією вважав різницею двох світів: Сходу та Заходу. Очевидно, в українському питанні це відіграє надзвичайно важливу роль, яку не можна ігнорувати⁸⁸.

Промовець розглянув ставлення чехів (поступових верств суспільства) до українського питання загалом і галицьких українців зокрема. Акцентував, що чехам, які не мали національної шляхти, дуже імпонує, що українці не просто демократична нація, але народ хліборобів, як і вони. На жаль, такий чудовий тип селянської нації досі без великої промисловості, хоч уже з'являється якась індустрія та інтелігенція. Все це формувало не лише політичні, а й загальнокультурні симпатії. Оратор згадав також про українських студентів у Празі, по-братськи прийнятих після відомої сецесії у Львівському університеті 1902 р.

Т. Масарик закинув українським політикам їхні помилки у слов'янській політиці, чим пояснив українофобію чеських слов'янських кіл. Він відзначив важливі риси українських політичних партій національної орієнтації, констатує правильність їхньої політичної лінії, але дорікав браком парламентської дипломатії у тактиці. Особливо наголосив на надмірному радикалізмі й агітаторстві. З легкою іронією зауважив, що сьогодні козацькі традиції «Січі» (очевидно, йшлося про К. Трильовського) в політиці непридатні, тому українські радикали повинні напрацювати нові методи – «козацький метод» мусить еволюціонувати і «козаки також мусять підлягати еволюції».

«Повірте мені, – продовжував промовець, – що маючи 32-х послів у парламенті, зайва річ робити замаху і стріляти. Отже, не *vivat seguens*, але *vivat omnes!* (не одобрення нападу, але одобрення всіх). У політиці треба мати терпець, панове!»⁸⁹.

Покликаючись на гасло Карела Гавлічка: «Давніше патріоти вмирили для добра свого народу. Ми будемо жити й працювати для свого народу!», – Т. Масарик, звернувшись до українців, що поділяли це гасло, сказав: «І дайте можливість, щоби всі жили». Він радив українським послам наполегливіше вимагати від уряду збільшення

⁸⁷ Бочковскій І. П. Проф. Т. Г. Масарик об украинском вопросе. С. 48.

⁸⁸ Там само. С. 49.

⁸⁹ Там само. С. 50.

народних шкіл, більше, ніж досі, підтримувати народну освіту. Словом, «робити політику дрібної праці» – щоденну кропітку працю для свого народу. Радив українцям трохи приборкати свої історичні спогади, адже всі слов'яни мусять їх гальмувати⁹⁰.

Т. Масарик охарактеризував старорусинську партію як консервативну. Тому їй і симпатизували чеські та південно-слов'янські консервативні й клерикальні кола. У зв'язку з цим про москвофільського лідера М. Глібовицького він сказав, що його промова справила на нього «дуже погане враження саме тому, що він спокійно і свідомо виступав проти партії своїх противників з такими обтяжливими і зовсім не обгрунтованими аргументами»⁹¹. Т. Масарик розкритикував проросійські погляди К. Крамаржа щодо українського питання, заявивши, щоби «не здавалося, що його погляди є для Чехії виключно керівними». Він наголошував, що для нього достатньо, якщо весь український народ вважає себе нацією⁹².

Т. Масарик рішуче виступив проти денационалізаторської політики царизму не тільки щодо українців, а взагалі до т. зв. «інородців». Звинуватив у цьому російське самодержавство і висловився проти політичного союзу з офіційною абсолютистською Росією⁹³. На закінчення промовець заявив про негайне прийняття української інтерпеляції і про намір голосувати як за це, так і за її важливість.

«Ця промова (1908 р.), – писав згодом О. Бочковський, – у свій час викликали велике обурення у польських шовіністичних сферах, на думку яких, професор Масарик занадто прихильно поставився до “гайдамаків”, а попереду усього дуже нетактично зробив, що звів розмову на “локальну” галицьку справу»⁹⁴.

Так, наголошував О. Бочковський, для характеристики ставлення Т. Масарика до українського питання ця промова – одна з найяскравіших заяв як із засадничого, так і національного погляду. Лідер чеського культурного та політичного реалізму дивився й оцінював українське питання позитивно, признавав і брав до уваги правдиві факти й реальне життя, зовсім не переймаючись санкціями та схваленням, за словами О. Бочковського, «наукового бюрократизму». Він відзначав методологічне значення підходу Т. Масарика до українського питання як до національної проблеми.

О. Бочковський, досліджуючи питання ставлення Т. Масарика до України, зазначав, що «не має автентичних його заяв щодо історії цього відношення, як і щодо психологічної його мотивації. Доводиться, отже, гіпотетично на основі фактичного матеріалу про це та, розуміється, у зв'язку із загальним світоглядом Масарика, а передовсім із його націоналістичною ідеологією, конструювати правдоподібну історію цього відношення»⁹⁵.

Вчений припускав, що питання хронологічного порядку зацікавлення Т. Масарика Україною, бодай побічного, виникло в кінці 1880-х років. Тоді він, перебуваючи в

⁹⁰ Бочковській І. П. Проф. Т. Г. Масарик об украинском вопросе. С. 51.

⁹¹ Там само.

⁹² Там само. С. 53.

⁹³ Там само.

⁹⁴ Рада. 1910. № 69. С. 4.

⁹⁵ Бочковський О. Шляхи ознайомлення Масарика з українською справою. *Т. Г. Масарик. Національна проблема та українські питання (Спроба характеристики та інтерпретації)*. Подєбради. 1930. С. 112.

червні 1887 р. у Липську, познайомився зі своєю майбутньою дружиною – американкою Шарлотою Гарріг, чиє прізвище взяв як друге ім'я, найкращою приятелькою якої була малоруска Кірпотина. Тому, зазначав О. Бочковський, можна припустити, що факт приятелювання її з українкою, міг певною мірою стимулювати інтерес до краю і народу його товаришки. «В кожному разі, – наголошував він, – хронологічно це найстарша, хоч і побічна згадка Масарика про українців»⁹⁶.

Вже з першої подорожі Т. Масарика до Росії (1887) виявляється його зацікавлення Москвою і Польщею, що, цілком очевидно, мало привести до ознайомлення з Україною як традиційним джерелом московсько-польського конфлікту. Підтвердження цієї гіпотези – факт, що Т. Масарик слушно відзначав роль українського чинника в російсько-польському спорі⁹⁷.

Зрештою, це припущення підтверджували й інші джерела ознайомлення Т. Масарика з українським питанням. З'ясовуючи хронологічно розвиток його поглядів щодо української проблеми, потрібно констатувати, що йому відразу, очевидно, довелося з нею зіткнутися у славістичних, зокрема чехологічних, працях. Зрозуміло, на нього мало вплинути й наявне українофільство визначних чеських будителів першої половини ХІХ ст., головно К. Гавлічка і Ф. Палацького, від яких чимало взяв націоналістично. Про вплив на Т. Масарика цього теоретичного ознайомлення з українською справою важко судити безпосередньо з праць, спеціально присвячених чеському національному відродженню та його керманічам. Зокрема з монографії «Česká otázka. Snahy a tužbyň á rodniho obrozeni» («Чеське питання. Прагнення і сподівання національного відродження»), опублікованій у Празі 1895 р., а відтак у монографії про К. Гавлічка-Боровського «Snahy a tužby politického probuzeni» («Прагнення і сподівання політичного пробудження»), виданій у Празі 1896 р., який був одним із найкращих знавців-чехів української проблеми, безкомпромісного її вирішення, згідно з засадою самовизначення народів⁹⁸.

З цього приводу О. Бочковський наголошував: «Тому, трохи дивно, що в його великій монографії про Гавлічка, українофільство цього геніального чеського публіциста і журналіста майже не узглядено, якщо не рахувати однієї цитати: “Спочатку він (Гавлічек) симпатизував полякам і ненавидів москалів, але коли він пізнав цей нарід, себто шляхту, тоді його любов змінилася у ненависть і москалі видавалися йому кращими... Спокійно обсервуючи, він зрозумів, що москалі і поляки при всім спорідненні з нами є чужими народами для нас. Що ж до їхніх спорів і боїв, то він почав розуміти, що тут не йде про боротьбу вовка з ягням, але вовка з вовком, і що ягням при цім є Малорусь”»⁹⁹.

Конкретно, зокрема в австро-угорському політичному аспекті, Т. Масарикові ознайомитися з українською справою довелося 1891 р., коли вперше його обрано послом до Віденського парламенту, а згодом вдруге – від 1907 р. аж до вибуху війни. Цікавлячись національною проблемою Австро-Угорщини, він мусив бути *auccourant* (в курсі) польсько-українського протистояння в Галичині, щоразу ознайомлюючись із

⁹⁶ Бочковський О. Шляхи ознайомлення Масарика з українською справою... С. 114.

⁹⁷ Там само. С. 112.

⁹⁸ Бочковський І. Життя і світогляд Т. Г. Масарика. Масарик про Україну. Київ; Відень. 1921. С. 17.

⁹⁹ Бочковський О. Шляхи ознайомлення Масарика з українською справою. С. 113.

національним становищем і політичними пріоритетами галицько-буковинських українців. Як австрійський політик, він цікавився українським питанням у Габсбурзькій монархії, а також і в контексті з Росією загалом¹⁰⁰.

У 1893 р. Т. Масарик у Відні познайомився з І. Франком. Це дало змогу ближче й особисто ознайомитися з українським національним рухом у Галичині. У 1896 р. він вислав І. Франкові свою монографію про К. Гавлічка з поштівкою такого змісту: «Шановний пане докторе. Я знаю, що Ви любите Гавлічка і тому посилаю Вам свою книжку. Гадаю, що Гавлічек ще й досі є добрим порадиником in politicis, зокрема для народів менших і несамостійних; я певний, що і Ви там знайдете те, що все ще припадєть у Ваших відносинах. Бажаю Вам всього кращого. T. G. Masaryk. 10.10.96»¹⁰¹.

За п'ять років, у 1901, видавши «Вибір поезій» з Карла Гавлічка-Боровського, Іван Франко присвятив їх авторові «Česke otázky» («Чеське питання») з такою дедикацією: «Високоповажаному професору Т. Г. Масарику, на доказ широкій прихильності присвячує перекладач»¹⁰².

У вступному слові до книги І. Франко писав: «Подаючи українсько-руській громаді перекладом отсей вибір Гавлічкових поезій, я бажав би вкріпити в неї ту думку, яку так ясно та проречено розвиваєте Ви, шановний Пане, у своїх писаннях, що розвій національності мусить іти невідлучно з розвитком свободи думок і свободи політичної; що голосити себе поступовцем, радикалом чи соціалістом і рівночасно ігнорувати або дусити розвій якої будь національності для якихось “вищих, загальніших ідеалів”, значить завдавати брехню тій поступовості, тому радикалізмови чи соціалізмови, що нація, котра в ім'я чи то державних чи яких інших інтересів гнобить, дусить та спиняє в свободнім розвитку другу націю, копле гріб сама собі і тій державі, якій нібито має служити те гноблення»¹⁰³.

Варто зазначити, що для популяризації поглядів Т. Масарика серед галицьких українців та українського народу загалом у 1902 р. «Видавничка спілка» у Львові видала його брошуру «Ideály humanitni» («Людські ідеали») (Praga, 1902), яку переклав І. Кривецький під псевдонімом Королевський¹⁰⁴.

Близько познайомитися з українцями, пізнати їхні думки й погляди, Т. Масарикові довелося як професорові Празького університету, де після відомої сецесії української молоді з Львівського університету (1901) чимало студентів із великим захопленням слухали його лекції.

Про вплив Томаша Масарика на галицьку українську молодь згодом згадував один із львівських сеціоністів і його празьких слухачів Іван Брик. У спогадах він писав: «Ясні, незабутні хвилини! Чи тільки тому, що це хвилини юних днів, днів весни? Ні. Ця частина молоді вийшла на еміграції найліпше. Вона попала під вплив великого професора безпосередній і посередній, через його студентів, реалістів – масариківців». Щоправда, І. Брик змушений був констатувати велику плутанину уявлень чеського

¹⁰⁰Бочковський О. Шляхи ознайомлення Масарика з українською справою. С. 114.

¹⁰¹Franko I. Moje styky s Masarykem. Ювілейний збірник «Т. G. Masarykovi 60 narozeninám». Praga, 1930. P. 16.

¹⁰²Гавлічек-Боровський К. Вибір поезій. Переклад Івана Франка. З життєписом Гавлічка. Львів: Накладом українсько-руської видавничої спілки, 1901. 127 с.

¹⁰³Там само. С. VII.

¹⁰⁴Бочковський О. Масарик і галицькі українці. С. 118.

загалу про Україну, зазначаючи одночасно реальні адекватні погляди, велику допомогу й розуміння цього чеських товаришів-реалістів, тобто прихильників Т. Масарика¹⁰⁵.

О. Бочковський наголошував, що у працях Т. Масарика спеціально та вперше згадано українців і їхні відносини з великоросами у викладах про «Національну філософію новітнього часу» (1905). Аналізуючи сутність нації та різnorodність елементів, які її обумовлювали, і наголошуючи спеціально на впливі економічного чинника на диференціацію народів, Т. Масарик акцентував: «Для малоруса великоросійська мова є зовсім штучною. Малоруси* відрізняються від великоросів не лише діалектом, але господаркою, землею, кліматом і багатством. Малорус має інший характер, ніж великорос внаслідок свого світогляду, це добре з'ясував Гоголь»¹⁰⁶.

Політично Т. Масарикові довелося висловитися з приводу української справи, як уже зазначено, у Віденському парламенті (1908) під час «галицької дебати». Ще раз наголошує, тоді галицькі українці опинилися під перехресним вогнем польсько-московфільського союзу, що був, власне, логічним наслідком польсько-московського порозуміння у Празі на ґрунті Крамаржівського неославізму. Галицькі москвофіли тоді спробували легалізувати російську у Віденському парламенті як «краєву мову» (*Landsprache*), якщо не «розговірну мову» (*Umgangssprache*)¹⁰⁷.

Т. Масарик у великій праці «Росія і Європа» також розглядав українське питання, присвятивши йому окрему увагу при висвітленні національних проблем у Східній Європі. Однак з історичного погляду він трактував розвиток Східної Європи відповідно до загальноросійської історіографічної схеми, тобто додав і київський період до російської історії, зв'язуючи його з пізнішим московським. «Взагалі видно, – наголошував О. Бочковський, – що Масарик користувався в цій своїй монографії, головню, російськими науковими джерелами, і що спеціально українські історіографічні праці та матеріали не були ним використані, а може і не були взагалі йому відомі»¹⁰⁸.

¹⁰⁵Брик І. Тома І. Масарик. *Діло*. 1925. 10 березня.

* Тут потрібно з'ясувати термінологію Т. Масарик щодо України й українського народу. Оскільки Європа українське питання трактувала як національну проблему, то аж до світової війни переважно вживали традиційні в той час терміни: «малоруська справа» – про Наддніпрянщину та «русинська» – для австро-угорських українців. Т. Масарик у працях і заявах також користувався ними. Під час перебування в Україні 1917–1918 рр. та у післявоєнних публікаціях і виступах використовував іменник «українці» та прикметник «український». Однак не надавав їм ніякого політичного забарвлення, про що свідчить його принципове зауваження в одній із приміток до праці «Нова Європа», у якій 17 разів згадано Україну й українців (Віднянський С. Т. Масарик про Україну і українців. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*: міжвід. зб. наук. праць. Київ, 1993. Вип. 4. С. 136). «Термінологія, – зазначав у ній Т. Масарик, – є дуже неусталена. Поодинокі означення: малоруси, русини, українці, руснаки мають політичний сенс. Українець не хоче називатися малорусом; частина народу, що почуває себе католицькою (тут йдеться про уніатів) і автономічною, не хоче, щоб її називали українською і т. д. Я вживаю тут назви: малорус, малоруська мова, без будь-якого політичного забарвлення для етнографічного і мовного визначення людей, що заселяють Україну. Східну Галичину, Буковину і Угорську Русь» (Masaryk T. *Nová Evropa (Stanovisko Slovanske)*. Praha, 1930. С. 141).

¹⁰⁶Бочковський І. Життя і світогляд Т. Г. Масарика. С. 17–18.

¹⁰⁷Там само. С. 18.

¹⁰⁸Там само. С. 17–18.

Конкретно з приводу українського питання чеський професор висловився так: «Ми не знаємо точно, коли та як українці відокремилися щодо мови і взагалі не знаємо, коли та як українці відрізнялися від великоросів з антропологічного та етнологічного боку і до якої міри. Можливо, що на малоросів під расовим оглядом, мали вплив литовці, поляки, а почасти і чехи, отже арійські та просто слов'янські племена; але все це тільки припущення.

Між великоросами і малоросами існує різниця в характері подібно до того, як вона буває аналогічно між населенням північних і південних країн у багатьох народів; чи впливи клімату, землі та господарювання сильніше діяли в напрямі диференціації обох цих племен більше, ніж можливі расові впливи, це не є вирішено»¹⁰⁹.

Так дивився на українську проблему проф. Т. Масарик до війни. О. Бочковський акцентував: по-перше, для характеристики ставлення Т. Масарика до України неприйнятний традиційний класифікаційний поділ – українофобія і українофільство; по-друге, він не був ані українофілом у звичному розумінні цього слова, тобто лише платонічним прихильником, ані українофобом, що абсолютно заперечував право народу на самовизначення, отже, і на політичну самостійність; по-третє, трактував українське питання лише з погляду реального його змісту, тобто фактичних життєвих сил українського руху; по-четверте, завжди й рішуче відкидав його філологічне вирішення, слушно констатує, що не можна, полемізуючи, використовувати граматичні аргументи, поборювати національно-визвольні прагнення якогось народу; і, по-п'яте, з огляду на це тільки життєздатність та реальні сили кожної нації могли бути єдиним критерієм для вирішення¹¹⁰.

Вчений стверджував, що таке ставлення Т. Масарика до українського питання повністю узгоджувалося з його науковим і філософським світоглядом, тобто з творчим реалізмом. Проте О. Бочковський відзначив: 1) неможливість Т. Масарика перед війною у своїй політичній і, головне, у науковій діяльності спеціально зацікавитися українською проблемою; 2) він не був близько і детально ознайомлений із нею безпосередньо з чималих наукових та політичних українських джерел; 3) ця обставина власне й позначилася відтак на всьому його ставленні до українського питання, передусім, як до загальнонаукового; 4) ставлення Т. Масарика до української справи було б іншим, якби він у такому обсязі та з таким політичним зацікавленням ставився до неї, як до проблеми південних слов'ян перед війною¹¹¹.

Під час Першої світової війни Т. Масарик зайняв антиавстрійську позицію і пов'язував надії та вирішення чеської проблеми з перемогою Антанти. У 1915 р. організував Чеський комітет у Парижі, пропонував вирішити національне питання у Центрально-Східній Європі наданням самостійності народам Австро-Угорської монархії й автономії народом Російської імперії.

Зазначу, що в часі війни Т. Масарик мав певні сумніви не тільки щодо державної, а й національної самостійності України. Головними були такі: 1) національне відокремлення України – це новий та чи не зайвий розкол у лоні слов'янщини; 2) це очевидне ослаблення великодержавної міцї і сили Росії, що Т. Масарик рішуче вважав

¹⁰⁹Masaryk T. G. *Nova Evropa. Stanovisko slovanské*. Praha, 1920. Т. 1. Р. 18–19.

¹¹⁰Бочковський І. Життя і світогляд Т. Г. Масарика. С. 19.

¹¹¹Там само.

небажаним, бо він вірив у те, що Москва «спам'ятається і сконсолідується та буде грати велику політичну роль, більшу, ніж в добі царизму; Росію потребуємо не тільки ми і решта слов'ян, але її потребує цілий світ»; 3) самостійну Україну використає пангерманізм для політичних планів Німеччини¹¹².

Війна роз'єднала чеських й українських самостійників, особливо у ставленні до Росії. Перші пов'язали своє визволення з Антантою і стали ще більшими русофілами, вбачаючи у великій могутній Російській державі головне забороло проти пангерманської небезпеки. Позиція українських самостійників, зрозуміло, мусіла бути антиросійською, принаймні доти, доки існував російський царизм – головний і непримиренний ворог України й українського народу. Аж до лютневої революції в Росії чеські й українські самостійники були в різних, ворожих, політичних таборах. Здавалося, після повалення царизму дійде до природного політичного порозуміння і навіть кооперації, однак цього не сталося з різних причин, але це виходить за межі статті.

Можна узагальнити, що, з одного боку, на перешкоді порозуміння після розпаду царської імперії було усвідомлення чехами пангерманської небезпеки, а з другого – Берестейський мир, що відразу й рішуче вбив симпатії до української справи в чеському суспільстві. Однак варто зазначити, що з поваленням царизму і перед Берестям українське питання деякий час чехи толерували.

У роки Великої війни Т. Масарик мав можливість ближче і детальніше ознайомитися з українською справою. Перебуваючи з травня 1917 р. по березень 1918 р. у Росії, він тричі побував у Києві, де розгорнув активну діяльність формування чехословацького військового корпусу з полонених вояків австро-угорської армії. Став свідком революційних подій в Україні та становлення Української Народної Республіки (УНР), контактував з її визначними діячами: М. Грушевським, В. Винниченком, С. Петлюрою, О. Шульгіним. Окрім того, спілкувався з українською громадськістю, займався публіцистичною й громадсько-політичною роботою. 14 разів виступав перед чехословацькими легіонерами, українською громадськістю, давав інтерв'ю київським газетам, у яких друкували окремі його промови та статті. При цьому більше чи менше порушував у них українське питання, ставлення до УНР, її урядів, виданих універсалів. 12 грудня 1917 р. Т. Масарик організував і провів у київському цирку мітинг поневолених народів, на якому виступив із великою промовою і вперше висловився за право українців поряд з іншими європейськими народами на державну незалежність та соборність¹¹³.

Т. Масарик прихильно ставився до Центральної Ради, український уряд визнав єдиноправочинним представництвом Чехії Національну Раду, уклав із нею угоду, що забезпечувала екстериторіальний статус чехословацькому легіону й гарантувала йому українську матеріальну допомогу*. Негативно оцінював гетьманщину, але визнав як президент Чехословаччини Директорію. Однак після проголошення Центральною Радою 22 січня 1918 р. IV Універсалу про самостійність і особливо після підписання Берестейського мирного договору 9 лютого 1918 р. із Центральними державами його ставлення змінився на негативне.

¹¹²Бочковський О. Т. Г. Масарик. Національна проблема та українське питання. С. 223–224.

¹¹³Віднянський С. Т. Масарик про Україну і українців. С. 133.

* Після IV Універсалу і Берестейського договору Т. Масарик оголосив скасування українсько-чехословацької умови. Під час війни УНР із радянською Росією чехословацькі частини зберігали нейтралітет і згодом зовсім покинули Україну, прокладаючи собі шлях на Далекий Схід.

У праці «Нова Європа» Т. Масарик пояснив своє ставлення до описаних подій так: «Політично Україна сама у III Універсалі (1917) визнала центральну російську державу, а себе проголосила лише частиною Російської федерації; зрозуміло, що несформований зовсім український політичний організм відчував потребу опертися на російську цілісність. Лише пізніше Українська Рада (IV Універсал) проголосила Україну самостійною державою, від Росії незалежною. У цьому її підтримували, звичайно, німці й австрійці. Німецькі і австрійські пангерманісти пам'ятали про Україну і призначали українцям антиросійське завдання. Австрійська політика використовувала галицьких і буковинських малорусів (русаків) не тільки проти Росії, але й проти поляків, а на українців (Україну) вона дивилася лише як на засіб для свого клерикального імперіалізму (меморандум Шептицького*)»¹¹⁴.

О. Бочковський зазначав, що власне після IV Універсалу Т. Масарик 27 лютого 1918 р. у Москві висловився проти абсолютного відокремлення України від Росії. Його заява звучала так: «Ми визнали Україну, що III-ім Універсалом проголосила себе самостійною державою, але в рамках федеративної Росії. Це ми могли акцентувати (схвалювати) з чеського і слов'янського становища. Але 25 січня (!) 1918 року українці видали IV Універсал, в якому проклямували себе зовсім самостійною державою, вже не в межах Росії. Я сам особисто, оскільки би мав право взагалі говорити про це, не можу признати самостійну Україну mimo рамок Росії за правно політичну формацію, це є проти моєї думки розбивати Росію, це на мій погляд просто працювати для Прусії. Я гадаю, що ми всі є такого погляду. Я нерадо робив би щось лише персонально»¹¹⁵.

Вчений визнавав, що таке ставлення Т. Масарика до справи української самостійності продиктоване, головню, привидом пангерманської небезпеки – це видно зі всієї його праці (йдеться про «Нову Європу»). Він спеціально обґрунтовував значення великої Росії для забезпечення існування недержавних і малих середньо- та східно-європейських народів¹¹⁶. «Не тільки Україна, але й Польща, – писав Т. Масарик, – та решта народів на Сході потребують опертя на сильну Росію, бо інакше, під покриттям самостійності, економічно і політично вони будуть під курателею (опікою) Німеччини. Буде мати велике значення, як і до якої міри ці народи на Сході потраплять між собою порозумітися (відносини між українцями і поляками, поляками і литовцями, литовцями і латишами)»¹¹⁷.

З огляду на це, у проєкті вирішення державних та політичних справ «Нової Європи» Т. Масарик щодо України висловлювався так: «Україна буде автономною співчастиною Росії, бо спроба осамостійнення показала українцям, що відокремлення від Росії приводить їх під курагелю (опіку) німців»¹¹⁸. Таким був його погляд на вирішення справи колишньої підросійської України. Щодо українців за кордоном, то

* Йдеться про меморандум, підготований А. Шептицьким і переданий 15 серпня 1914 р. для австро-угорського уряду щодо військового, політичного та церковного устрою в Україні у випадку зайняття її австро-угорською армією.

¹¹⁴Masaryk T. Nova Evropa. P. 140.

¹¹⁵Бочковський І. Життя і світогляд Т. Г. Масарика. С. 22.

¹¹⁶Там само.

¹¹⁷Masaryk T. Nova Evropa. P. 141.

¹¹⁸Ibid. P. 219.

відносно колишньої підугорської України він брав до уваги її бажання приєднатися до Чехословацької держави на автономних правах. Щодо колишніх австрійських українців, то тільки загально формулював їхні справи: «Українці Галичини і Буковини вирішать про своє майбутнє і, зокрема, про їх відношення до Польщі та України»¹¹⁹.

О. Бочковський певною мірою хотів виправдати таке ставлення Т. Масарика до українців. Він зазначав, що «це, очевидно все було писано в тодішніх спеціальних відносинах і не представляло напевно остаточну дефініцію (визнання) становища Масарика до української справи». Як доказ наводив такий факт: коли гетьман П. Скоропадський зрікся влади і Директорія стала на чолі УНР, то Т. Масарик висловився за визнання Української самостійної держави де-факто з чеської сторони, і взагалі, досить прихильно, принаймні спочатку, дивився на зміну політичної ситуації в Україні після приходу до влади нового уряду¹²⁰.

Уряд Директорії УНР встановив неофіційні дипломатичні відносини з Чехословацькою Республікою (ЧСР). Надзвичайна дипломатична місія УНР розпочала роботу 19 січня 1919 р. під керівництвом М. Славинського і тривала до березня 1923 р., тобто до заяви міністра закордонних справ ЧСР Едварда Бенеша (Edvard Beneš) про недоцільність її подальшої роботи. У цій місії активно працював О. Бочковський: спочатку очолював пресовий відділ, потім був її секретарем, а згодом – аташе. Свої обов'язки він виконував до 1 жовтня 1922 р.

3 грудня 1918 р. уряд ЗУНР також був репрезентований окремою дипломатичною місією, спершу очолюваною С. Смаль-Стоцьким, згодом – Є. Левицьким.

3 1921 р. Чехословаччина визнала де-факто УСРР, повноважним представником якої у Празі був М. Левицький. У Харкові впродовж 1921–1922 рр. діяли чехословацькі торговельна й дипломатична місії.

Зазначу, Т. Масарик добився післявоєнного визнання й набуття державно-правового устрою Закарпаття. Перебуваючи влітку і восени 1918 р. у США, 25 жовтня у Філадельфії він досяг порозуміння з діячами підкарпаторусинської еміграції, зокрема Г. Жатковичем. Це відіграло вирішальну роль у рішеннях Паризької мирної конференції за Сен-Жерменським договором від 10 вересня 1919 р. про приєднання Закарпаття на правах автономії до ЧСР (утворена 28 жовтня 1918 р., перший президент – Т. Масарик). Політика Чехословаччини щодо Підкарпатської Русі, незважаючи на її непослідовність і багато в чому суперечливі дії, загалом сприяла соціально-економічному й культурно-політичному розвитку краю та національному відродженню його корінного населення, яке в 20–30-ті роки ХХ ст. піднялося у національному усвідомленні від «підкарпатських русинів» до «закарпатських українців», до власної державності – Карпатської України. У 1921 р. президент Т. Масарик відвідав Закарпаття і виявив добру обізнаність та турботу про його розвиток¹²¹.

Зазначу, що за часів президенства Т. Масарика чехословацький уряд фінансував утримання на своїй території чотирьох таборів для біженців-українців, а також близько восьми тисяч колишніх вояків Української Галицької армії (УГА), яким

¹¹⁹Masaryk T. Nova Evropa. P. 217.

¹²⁰Бочковський І. Життя і світогляд Т. Г. Масарика. С. 23.

¹²¹Віднянський С. Т. Масарик про Україну і українців. С. 134.

виплачувалася зарплата, рівнозначна чеській армії¹²². Крім того, українські студенти на чехословацькі кошти навчалися у відкритих у Празі Українському вільному університеті (1921), Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова (1923), Українській господарській академії (1922) у Подєбрадах, яка згодом трансформувалася в Український технічно-господарський інститут – спочатку до 1935 р. як установа заочного навчання при академії, а з 1936 р. як окремий навчальний заклад, Українській студії пластичного мистецтва (1923). Так було збережено значний український науковий і культурний потенціал, збагачена скарбниця духовних цінностей українського народу, зроблено помітний внесок у світову науку й культуру.

Виступаючи 9 травня 1923 р. перед професорсько-викладацьким складом і студентами Української господарської академії в Педєбрадах, Т. Масарик сказав: «Я досить добре поінформований про вашу школу і ваші успіхи. Недавно я дістав звіт про це. Тішить мене, що ви в нас знайшли хоч не батьківщину, зрештою, ви її не можете тут знайти, але добре сусідство братнього народу, серед якого можете жити спокійно. Ви й самі кажете, що ви тут спокійні й щасливі. Я особливо тішусь тим, що при всьому нещастю, яке впало Росії й Україні, ми все-таки наші слов'янські програми, що були в нас перед війною, можемо фактично тепер втілювати... Поки це буде залежати від мене, я радо підтримуватиму вас та ваших студентів»¹²³.

Так, у міжвоєнний період Чехословаччина, особливо Прага, була одним із головних осередків культурного, наукового і громадсько-політичного життя української еміграції в Європі й, по суті, залишалася ним аж до 1945 р. Цілком зрозуміло, що в цьому велика заслуга першого президента Чехословацької Республіки Т. Г. Масарика.

Отже, О. Бочковський у працях розкрив діяльність представників чеського національного відродження середини ХІХ ст. щодо захисту української мови й прав народу від російських і польських кривотолків, наголосив, що вони вперше вивели українську справу на міжнародний рівень, піднесли значення українського чинника у слов'янському світі. Бачимо, що публіцистична праця у різних європейських пресових виданнях, зокрема в київській «Раді», була спрямована на висвітлення українського питання, становища галицько-буковинських українців, ставлення чеського громадянства до українців. Okремо треба відзначити його перекладацьку роботу, а також великий вплив Томаша Масарика на подальшу наукову працю О. Бочковського, передусім у розробці національного питання. Цікавою виявилася еволюція ставлення самого Т. Масарика до українського питання в різних періодах його науково-творчого і громадсько-політичного життя до Першої світової війни, в роки українських національно-визвольних змагань і післявоєнний час. Проте потрібно наголосити, що з цим іменем пов'язана історія українського народу завдяки політичному розуму й високій людяності чеського президента.

¹²²Худанич В. Т. Масарик і Україна. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Історія»*. Ужгород, 2002. № 7. Томаш Масарик – видатний вчений, політик, державний діяч: матеріали наукових читань, присвячених 150-річчю від дня народження Т. Г. Масарика (1850–1937) (Ужгород, 17 березня 2000 р.). С. 7; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Історія. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. С. 329.

¹²³Три роки праці Українського Громадського Комітету в ЧСР. 7/VII.1921–7/VII.1924. Прага, 1924. С. 41.

REFERENCES

1. Boczkowski, H. (1915). *Ukrajinská otázka*. Prague [in Czech].
2. Boczkowski, H. (1909). Ukrajinská otázká. *Slovanský Přehled*, 2–3, 77–78 [in Czech].
3. Bochkovskii, Y. P. (1913). Prof. T. H. Masaryk ob ukraïnskome voprose. *Ukrainskaia zhyzn (Moscow)*, 4, 42–53 [in Russian].
4. Bochkovskiy, I. (1921). Zhyttia i svitohliad T. H. Masaryka. Masaryk pro Ukrainu. Kyiv; Vienna [in Ukrainian].
5. Bochkovskiy, O. I. (1930). T. H. Masaryk i halytski ukraïntsi. In O. I. Bochkovskiy (Ed.), *T. H. Masaryk. Natsionalna problema ta ukraïnske pytannia (Sproba kharakterystyky ta interpretatsii)* (pp. 120–121). Poděbrady [in Ukrainian].
6. Bochkovskiy, O. I. (1926). Fr[antishek]Palatskyi – «otec národa». *Nasha hromada*, 5/6, 42–43 [in Ukrainian].
7. Bochkovskiy, O. (1929). Iz spohadiv pro T. H. Masaryka. *Tryzub (Paris)*, 29–30, 22–25 [in Ukrainian].
8. Bochkovskiy, O. (1930). *T. H. Masaryk. Natsionalna problema ta ukraïnske pytannia (Sproba kharakterystyky ta interpretatsii)*. Poděbrady [in Ukrainian].
9. Bochkovskiy, O. (1930). Shliakhy oznaiomlennia Masaryka z ukraïnskoïu spravoiu. In *T. H. Masaryk. Natsionalna problema ta ukraïnski pytannia (Sproba kharakterystyky ta interpretatsii)* (pp. 112–113). Poděbrady [in Ukrainian].
10. Bryk, I. (1925, Berezen 10). Toma G. Masaryk. *Dilo* [in Ukrainian].
11. Cheski «budyteli» pro natsionalne pytannia na Skhodi Yevropy. Karlo Havichek-Borovskiy. (1925). In N. Hryhoriiev (Ed.), *Natsionalne pytannia na Skhodi Yevropy: materialy i dokumenty* (p. 99). Prague [in Ukrainian].
12. Cheski «budyteli» pro natsionalne pytannia na Skhodi Yevropy. F. Riger. (1925). In N. Hryhoriiev (Ed.), *Natsionalne pytannia na Skhodi Yevropy: materialy i dokumenty* (pp. 98–99). Prague [in Ukrainian].
13. Cheski «budyteli» pro natsionalne pytannia na Skhodi Yevropy. Yan Koubek. (1925). In N. Hryhoriiev (Ed.), *Natsionalne pytannia na Skhodi Yevropy: materialy i dokumenty* (p. 97). Prague [in Ukrainian].
14. Druh. Olgerd Bochkovskiy. (1939, Hruden 11). *Svoboda (Jersey City)*, 287 [in Ukrainian].
15. Entsyklopedicheskii slovar. (1894). (Vol. XIII: Imidoeffiry-Kadailovich, pp. 864–865). Saint Petersburg [in Russian].
16. Fedenko, P. (1954). *Isaak Mazepa*. London [in Ukrainian].
17. Franko, I. (1930). Moje styky s Masarykem. In *Yuvileinyi zbirnyk «T. G. Masarykovik 60 narozeninám»* (p. 16). Prague [in Czech].
18. Havlichek-Borovskiy, K. (1901). *Vybir poezii. Pereklad Ivana Franka. Z zhyttieypysom Havlichka*. Lviv: Nakladom ukraïnsko-ruskoï vydavnychoï spilky [in Ukrainian].
19. Kanevska, I. (2018). Olgerd Ipolyt Bochkovskiy – narys biohrafii. In *Bochkovskiy O. I. Vybrani tvory ta dokumenty* (Vol. 1, pp. 12–13, 30–31). Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
20. Khudanych, V. T. (2002). Masaryk i Ukraina. *Naukovyi visnyk UzhNU. Serii «Istoriia»*, 7, 7 [in Ukrainian].
21. Kratkaiia istoriia Chekhoslovakii s drevneishykh vremen do nashykh dnei. (1988). Moscow [in Russian].
22. Masaryk, T. G. (1920). Nova Evropa. Stanovisko slovanské (Vol. 1). Prague [in Czech].
23. Masaryk, T. G. (1930). Nová Evropa (Stanovisko slovanské). Prague [in Czech].

24. N. V. Česko-ukrainskyi paradoks. (1927). *Tryzub (Paris)*, 45, 5–6 [in Ukrainian].
25. N.V. Ukrainica u «Slovianskomu Przhehliadi». (1909). *Rada (Kyiv)*, 271, 1 [in Ukrainian].
26. N.V. Nova česka sprava pro Slovianshchynu. (1912). *Rada*, 80, 1–2 [in Ukrainian].
27. N.V. Nova česka sprava pro Slovianshchynu. (1912). *Rada*, 81, 1–2; [in Ukrainian].
28. N.V. Nova česka sprava pro Slovianshchynu. (1912). *Rada*, 84, 2; [in Ukrainian].
29. N.V. Nova česka sprava pro Slovianshchynu. (1912). *Rada*, 86, 1–2; [in Ukrainian].
30. N.V. Nova česka sprava pro Slovianshchynu. (1912). *Rada*, 95, 2 [in Ukrainian].
31. N.V. Praha (od vlasneho korespondenta). Česka leksiia pro ukraintsiv. (1910). *Rada*, 73, 1 [in Ukrainian].
32. N.V. Ukrainska vechirka v Prazi. (1911). *Rada*, 275, 2 [in Ukrainian].
33. N.V. Českyi istoryk, prof. Bidlo, pro ukrainsku spravu. (1910). *Rada*, 23, 1 [in Ukrainian].
34. N.V. Čekhy i ukraintsy (z pryvodu afery Rakovskoho). (1910). *Rada*, 148, 1 [in Ukrainian].
35. N.V. Čekhy ta ukraintsy. (1910). *Rada*, 293, 2 [in Ukrainian].
36. N.V. Shevchenkovi rokovyny u čekhiv. (1911). *Rada*, 56, 1 [in Ukrainian].
37. O.I.B. (1926, Serpen 12). Dr. L. Ryger pro ukrainsku spravu v r. 1849. *Ukrainske zhyttia*, 2, 2 [in Ukrainian].
38. O.I.B. (1926, Serpen 19). Karel Havlichek pro ukrainske pytannia. *Ukrainske zhyttia*, 3, 3 [in Ukrainian].
39. O.I.B. (1926, Veresen 2) Ya. P. Koubek pro Ukrainu. *Ukrainske zhyttia*, 5, 2 [in Ukrainian].
40. Omelchenko, H. (1929). Biohrafii Karla Havlichka-Borovskoho. In *Havlichek-Borovskyy K. Vybir poezii* (I. Franko, Trans.) (p. 21). Prague: Vyd-vo česko-ukrainska knyha [in Ukrainian].
41. *Rada*. (1910), 69, 4 [in Ukrainian].
42. Slovanská politika v parlamenté. (1908, Maj 31). *Čas (Prague)*, 150 [in Czech].
43. Soiuz vyzvolennia Ukrainy do česko-ho narodu. (1915). *Vistnyk Soiuzu vyzvolennia Ukrainy*, 11–12, 13 [in Ukrainian].
44. Try roky pratsi Ukrainskoho Hromadskoho Komitetu v CHSR. 7/VII.1921–7/VII.1924. (1924). Prague [in Ukrainian].
45. Ukrainica u «Slovianskomu Przhehliadi». (1909). *Rada*, 271, 1–2 [in Ukrainian].
46. Vidnianskyi, S. (1993). T. Masaryk pro Ukrainu i ukraintsiv. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky: mizhvid. zb. nauk. prats*, 4, 133–136 [in Ukrainian].
47. *Vistnyk*. (1915), 11–12, 13 [in Ukrainian].
48. Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika. 1918–1923. Istoriiia. (2001). Ivano-Frankivsk: Siversiia [in Ukrainian].

Ivan PATER

*Doctor of Historical Sciences, Professor
Chief Researcher of the Department of Modern History
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>
e-mail: I.Pater@nas.gov.ua*

OLGERD BOCHKOVSKYI: THE ATTITUDE OF THE CZECHS AND TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK TO THE UKRAINIAN ISSUE

The author analyzes works of Olgerd Ipolyt Bochkovskyi about such «awakeners» of the Czech national revival as František Palacký, František *Ladislav* Rieger, Jan Koubek, Karel Havlíček Borovský, Karel Havík Janophiles who were Slavophiles and in individual actions Russophiles, but at the same time really and correctly assessed the Ukrainian issue, for the first time brought it to an international forum. They supported the Ukrainians' language and rights in 1849 in the Austrian post-revolutionary parliament against Polish and Russian fraud, the independence of the Ukrainian people among the Slavs. The «awakeners» were against Russian claims to the Ukrainian Galicia, Bukovina and Transcarpathia, the anti-Ukrainian policy of tsarism, and defended the leading role of Ukraine in the final settlement of inter-Slavic relations.

O. Bochkovskyi's journalistic activity in different European magazines is revealed. Special attention is paid to the coverage of the Ukrainian issue, the situation of Galician-Bukovynian Ukrainians, the national development of the Slavic peoples.

The ideological influence of the notable Czech scientist, public and political figure Tomáš Garrigue Masaryk on the scientific way of Olgerd Bochkovskyi as a sociologist and nationalist is highlighted. In the works of O. Bochkovskyi, it was emphasized that T. Masaryk, before the war interpreted the Ukrainian question, based primarily on the real content and vitality of the Ukrainian movement. He emphasized the absolute undoubted right of Ukrainians to self-determination and political independence. It is noted that concerning the Ukrainian issue T. Masaryk had mainly political reasons. It is stated that O. Bochkovskyi proved T. Masaryk's warnings against Ukraine's independence during the war by recent history and the adjustment of life. The author singled out tactics and methods of the Czechoslovak liberation action as the top of T. Masaryk's nation-building art, a perfect example for Ukraine in further liberation directions, the guarantee of the future triumph of Ukrainian independence.

Keywords: Olgerd Bochkovskyi, Tomáš Masaryk, Ukraine, Ukrainian issue, Ukrainians, Czechs, independence, statehood.